

Գորբունով-Պոսադով Ի և
Բուրևս Կոզառն

3459

Առաջադասություններ Տարա
Բոխը և նրա եղբոր:

Թարգմ. Գ. 2.

1116

891-71
Գ - 81

Կարգաբերական
1899

2011

12003



ՏԱՌԱԳԵԼԼՆԵՐԻ ԾԱՌԵՅ ԱՅՈՒՄԸ

է է

ՆՈՐԱ ՀՈՒՆԸ.

1) Հարստութիւնը զեղեցիկ եւ ցանկալի բան է, բայց եւ այնպէս ազնիւ բնաւորութեան տիրակալի առաջիկայ շնորհիւ կրցանկալ յաւանք հասարակաց բարեգործութեան վրայ եւ վճնելոյ ազգասնոցում մեծնելոյ, քան թէ հարստութեան ետեւից ընկնելով խորատուրեղ ստորութեան տղի մեջ:

Անդրէաս Գաբրիէլի.

2) Մարդկային ազգի խնկական եւ յուսոյն բարեւարք նա չի, որ գտնում է իւր վարդերը յօգուտ մերձատուրի, այլ նա՝ որ ինկիսիքը տալիս է յաշխարհի ծառայութեան:

Ս. Սանյու.

I.

Հինգ հարիւր տարի սրանից առաջ, Ֆրանսիական Մօմպէլիէ քաղաքում, մի հա-

բուստ և նշանաւոր ընտանիքում ծնուեց
մի արու գաւառի, որին Ռօխս անունը տաւին:

Ռօխսի ծնողներն ապրում էին գեղեցիկ
ամբոցում, որ լի էր զանազան տեսակ թան-
կագին զանձերով, որոնք հաւաքել էին առ-
պեաները—Ռօխսի պապերը հեռաւոր երկր-
ներում ունեցած պատերազմներից:

Ֆրանսիական բոլոր առպեանների մէջ
ամենից աւելի նշանաւոր էր իւր պատե-
րազմական քաջագործութեամբ Ռօխսի հայ-
րը: Երբ թագաւորը առպեաններին պատե-
րազմի կանչեց, նա առաջինը եղաւ, որ լսե-
լով իւր թագաւորի հրամանը, սոկեղօծ
զրահներով սպառազինուած՝ երեք հարիւր
ընտիր ձիաւորներով ներկայացաւ թագա-
ւորին:

Նորա գաժան գէմքը ծածկուած էր
թշնամիների հարուածներից ստացած սպի-
թերով: Սակայն նորա սուրն ևս շատ ան-
գամ էր ցցուել թշնամու կուրծքը և գե-
տին գլխրել:

Նորա որդին բոլորովին խաղաղ և հան-
գիտ էր մեծանում: Իգուր էր աշխատում
հայրը սովորեցնել նրան նեա ձգել, նիզակ
և սուր բանեցնել, ձի հեծնել: Մանուկը
փախ էր ապիս աղպիսի կրթութիւնից



52856-ախ

57179. 669

ամբոյցի մի փաքրիկ և հեռաւոր աշտարակ
և այնպէս թագնւում էր հօր զայրոյթից:

Նա աճում էր և հասակն առնում և
վերջապէս մի գեղեցիկ խոհուն պատանի
դարձաւ:

Իւր հօր բարեկամներէ սրդեքը աչքի
էին ընկնում բազէով սրտորդութիւն անե-
լիս, ծնողներէ հեռ մասնակցում էին խըն-
ջոյքների և աշխատում էին հաճոյանալ
օրիսրդներին: Ռօխին երբէք նոցա մէջ չէր
կարելի տեսնել: Վաղ սկսեց սիրել մտածե-
լու Աստուծոյ մասին, խորասուզուել սրբը
գրոց մտքերի մէջ, որ պարունակում է իւր
մէջ անարատ սիրոյ և վեհ սգորմութեան
հոգի:

II.

Ռօխը գեռ քսան և հինգ տարեկան
չէր դառել, երբ յանկարծ, մէկը մի սի յե-
տեկց, մեռան նորա հայրն ու մայրը: Ռօխը
ստանասրտութեամբ տարաւ իւր ծնողների
մահը, նա թէև որբ մ'նաց, սակայն հարուստ
էր և ազատ: Արիտասարգը չէր կամենում
կառավարել իւր հարստութիւնը, նա հա-
գաւ ազքատ օտարական-ուխտաւորի հա-

դուստ և դիմնց պանդխտութեան դէպ հին
Հռովմը, որպէս զի այնտեղ՝ ստորերկրեայ
այրերում, երկրպագէ քրիստոնէութեան
մարտիրոսներն շիրիմներն:

Հռովմը գանուում է Իտալիայում, ահա
այդ երկիրն ընկաւ Ռօխը: Հէնց նոր էր սու-
քը այնտեղ դրել, երբ խմացաւ, որ խաւա-
կան ըաղմութիւնահանգներում ժանտախտը
զարհուրելի հոտորածներ է անում: Ճանա-
պարհին Ռօխին հանդիպում էր հատարակ
ժողովուրդը վհատուած դէմքերով, որոնք
շտապում էին դէպ հեռու երկիր, կարծես
թէ նոքա հալածուելիս լինէին անտեսանե-
լի խարազանից, Եւ որքան նա յառաջ էր
դնում, այնքան աւելի էին հանդիպում այդ-
պիսի մարդիկ: Հարիւրաւոր տղամարդիկ և
կանայք խիտ սեղմուած էին սայլերի վերայ
խրեանց բոլոր կարասիքով: Սակայն աւելի
յաճախ օտարականի մօտով սրարշաւ ձկերի
վերայ նստած և ոսկեղօծ կառքերով անց-
նում էին ասպետները և իշխանները խր-
եանց ընտանիքներով: Պատահում էր, որ
երբ Ռօխը ձայն էր տալիս հատարակ ժողո-
վրդին և կանգնեցնում նոցա և ապա հարց
ու փորձ անում, թէ սէր են գնում և սր-
տեղից են դալիս — ճանապարհորդները ար-

խուր կերպով պատասխանում էին, որ փակ-
չում են մահուան ճանկերից, խոլ թէ ուր
այդ իրանք էլ չգիտեն:

Հաս քաղաքների որոնց կրեք չէր
գիպել ժանապարհ շրջապատում էին
պահապաններով: Պահապանը հարց ու փորձ
էր անում ամեն անցորդի և ժանապարհ
երկրի բնակիչներին չէր թողնում քաղաք
ներս մտնելու:

Պոխը շարունակեց իր ճանապարհը
դէպքում շնորան պատահում էին ժանապար-
հով վարակում քաղաքներ և գիւղեր, ու-
րոնցից մահուան հաս էր փչում: Նա անսնում
էր թէ ինչպէս հոգևորքի ժամանակ տեղի
ունեցող ջղածդութեան մեջ տարօրինակ
չարժումներ էին անում մեռնողները, անս-
նում էր հարկւրաւոր աներ փակ դռներով,
որոնց բնակիչներին մի մասը մեռել էին,
միւսները փակել, ուր որ իւրեանց աչքերը
տեսնում էին:

Հաղարաւոր մարդիկ կորչում էին ժան-
տախտից սարսափելի տանջանքներով, ա-
նօգնական դրու թեան մեջ: Առողջներից մի
քանիսը երկիւղից թագնւում էին ժանապար-
հով վարակումներից, անու շողիւր թողնե-
լով իւրեանց քարեկամներին և ազգական-



ներին, միւսները քարացած սրտերով անց էին կացնում իւրեանց օրերը արբեցողութեամբ և զեղիս կեանքի մէջ, ըսպէ՛ս առ ըսպէ՛ սպասելով իւրեանց մահուան:

Բայց լոյսը մութ տեղն էլ է լուսաւորում: Ռօխը տեսնում էր նոյնպէս և մի քանի այլ մարդկանց, որոնք աներկիւզ կերպով իրանց անձը նուիրել էին ժանտախտով հիւանդացողներին խնամելու: Նոքա մինչև անգամ մեռելներ էին թաղում ժանտախտով բռնուածներէ համար առանձնապէս սրշուած խոր փոսերի մէջ, սրպէս զի նոցա գիակներէ հոտը օդը չապակհանէ:

III.

Տեսնելով մարդկային այգախիսի տանջանքներ, Ռօխը այլ ևս չհարողացաւ գնալ դէպ Հուովմ՝ տեսնելու պապին և այրերը: Նա մնաց ժանտախտով վարակուած քաղաքում և սկսեց ծառայել հիւանդներին: Եւ ահա երկար ժամանակ թէ ցերեկուայ լուսի և թէ գիշերուայ մթութեան մէջ ժանտախտով հիւանդները տեսնում էին իւրեանց բարձի մօտ ոչնչից չվախեցող մի մարդ, որ թեթեւացնում էր նոցա տանջանք-

ները փայլաշող մօր հողատարութեամբ:

Նորա անձանձրոյթ ձեռները փանտախտասներէ համար առողջարար խմելիքներ էին պատրաստում, զովացնում էին նորանց բոլրոքուած շրթունքները և լուանում նոցա դարչահաս մարմինը:

Գրեթէ ամենայն օր Ռօխը տեսնում էր իւր մօտ կանդնած մահը, հանդարտ նայում էր նորա աչքերի մէջ, բայց մահը նորան չէր մօտենում:

Ցերեկ և գիշեր հառաչանքներէ, հեկեկոցներէ և անէծքներէ մէջ, լուում էր Ռօխի խրատիչ խօսքերը, որ քաջալերում էր հիւանդներին համբերութեամբ ամենէլ ամենանայ խաչը, յանձնելով իւրեանց կեանքը Աստուծոյ կամքին: Շատ անգամ, երբ Ռօխը դնում էր հիւանդներին աչցելութեան, ճանապարհին հարուստ աների մօտով անցնելիս, լուում էր լուսամուտներէց ուրախ երաժշտութեան ձայներ և սեղանակիցներէ աղմկալից բացահանչութիւններ: Նա ներս էր մտնում երբեմն և աղաչում նոցա խեղքի գալ և մաքուր սրտով ու հեղութեամբ մտաբերել այն հողեարքի փամբ, որ կարող է շատ մօտ լինել նոցանից իւրաքանչիւրին:

Ամենակատաղիներն անդամ հանդարտ-
ւում էին այդ համեստ մարդու հայեացքի
առաջ, հայեացք, որ չգիտէր, թէ ի՞նչ է
բունն ու հանդիսար, շնորհիւ իւր անխանջ
և անվերջ գործունէութեան: Նա մշտա-
պէս նստած էր լինում հիւանդի մահճի մօտ,
որպէս հիւանդապահ մի կին:

Շատ անգամ Քօխի յորդորները զբօ-
սանէր ամբոխի միջից դուրս էին բերում
թէ աղամարդկանցից և թէ կանանցից մի
քանի հեռեւոյններ, սրտնք, խոնարհելով իրենց
հայեացքը, զզջման արտասուքներն աչքե-
րին, փախչում էին սանձարձակ խնջոյքից:

Յաճախ նաքա մօտենում էին Քօխին
և հրահանգ ուղում հիւանդներին ծառայե-
լու համար: Շատ անգամ շատերը ուրա-
խութեան համար զարդարուած և փարթամ
գահլիճից հեռւում էին նորան գէպի աղքա-
տութեան մուսլ քարայրը, սրտեղ վարակ-
ուածները, աչքից հեռու, նեղ և խոնա-
տեղերում, ցեխի մէջ քաշ էին դալիս և
վարակում իրենց առողջ եղբայրակիցներին:

IV.

Քօխի ձեռները վերայ մերձ ի մահ ըն-

կած էր գեղեցկադէմ և կապուտաչեայ մի մանուկ: Մանկան անկողնու մօտ կանգնած էր մի մեծ և բրդոտ շուն, որը իւր թաթերը դրել էր նորա բարձի վերայ: Շան խելացի աչքերը այնքան ախրութեամբ նայում էին մեռնող մանկան վերայ, որ կարծես զգալիս լինէր վերահաս մահուան գաղանկը:

Մեռաւ մանուկը և երբ Ռօխը բնկերների հետ միասին մանուկի մարմինը դրին սրագարակի վերայ և տանում էին ժանտախտով մեռածների գերեզմանատունը, շունը հետևում էր նորանց: Գերեզմանատանից վերադառնալիս կենդանին հետևում էր Ռօխին: Վերջինս չհեռացրեց նորան, որովհետև առհասարակ սիրում էր ամեն մի կենդանի էակ: Հաւատարիմ կենդանին այլ ևս չէր հեռանում նորանից:

Ռօխը իր մշտական բնակութեան համար ո՛չ մի անկիւն չունէր: Նորա տունը այնտեղ էր, որտեղ հիւանդ էր գտնում:

Շունն ևս միշտ պատուարում էր նորա մօտ: Ռօխը բաժին էր հանում նորան իւր համեստ կերակրից—մի բուռ շագանակ և մի թաս ջուր: Բժուար թէ նորանից աւելի հնազանդ և խելօք կենդանի գտնուէր:

V.

Արդէն ժանտախտը վերջացել էր: Ամեն ուրեք կեանքը արթնացել էր: Փայլեցին դաժան գէմքերը՝ արհեստանոցներում լսելի էին ուրախ երգերը, լիախոտահանները վերադառնում էին հետզհետէ կենդանութիւն ստացող քաղաքը: Քաղաքում միմիայն երեք մարդ պառկած էին, ժանտախտով հիւանդ ծերունի քաղաքապետը և երկու երիտասարդ կին: Նոցա շրջապատել էին բազմահոգ խնամքով:

Մէկ անգամ Ռօխը նստել էր ժանտախտահար քաղաքադլիսի անկողնու մօտ: Երկու ամբողջ օր նա առանց հեռանալու անց էր կացրել նորա հարուստ ննջարանում, որի պատերը զարդարուած էին հրաշալի նկարներով: Այդ տեղ սև լիայախից քանդակապորժուած մահճակալի վերայ, մետաքսեայ սառանի տակ պառկած էր հազիւ շնչող ժանտախտահար ծերունին: Նորա աչքերը խորն էին ընկել, գէմքը մեռելի գոյն էր ստացել, քիթը սրուել և սպիտակ մազերի խոպոպները գլղղուած գիղուել էին գլխի վերայ:

Ծերունին վախենում էր մահուանից:

Նա շատ էր ցաւում, որ բաժանուելու է իւր իշխանութիւնից և հարստութիւնից: Նա համբուրում էր Ռօխի ձեռքը և աղաչում ազատել իրան մահուանից, բայց այս անգամ Ռօխը չէր կարող քաջալերական խօսքեր ասել: Նորա գլուխը պատուեց, սարսուռ անցաւ նորա մարմնի միջով:

Ծերունուն դեղ լամեցնելուց յետոյ, Ռօխը դուրս եկաւ լողոց, որպէս զի դովացնէ իր այրուող դէմքը: Նա նստեց պարզգամբի վերայ, շունն էլ նորա մօտ:

Արևն արդէն մայր էր մանում: Հեռաւոր դաշտերից բուրում էր երեկոյեան զովութիւնը:

Բայց և այնպէս նորա գլխի ցաւը չբթեթեացաւ: Նորա ճակատը և քունքերը մի տեսակ ճնշման ծանրութեան տակ նեղւում էին: Սարսուռը քանի գնում աւելի սաստիկանում, յուզում և խռովում էր նորա մարմինը: Նա խիոյն հասկացաւ, որ իւր մէջ մի ինչ որ վովտխութիւն յառաջացաւ. նա զգաց, որ ժանտախտի առաջին նշաններն էին գորա:

Ռօխը վայր իջաւ պատշգամբից և կամենում էր շարունակել ճանապարհը: Ճանապարհին նորան հանդիպեց նիհար դէմքով

մի երկասարդ քաղաքացի, որ քիչ առաջ
ժանաախտով բռնուել էր և որին Պօլին էր
խնամում:

Տեսնելով նորան, Պօլը յեա ու յեա
զնաց, երկարացրեց իւր ձեռքերը և ասաց:

— Բարեկամ, մի մօտենաք ինձ, ես
ժանաախտով բռնուած եմ:

Քաղաքացին նայեպէս յեա յեա զնաց,
բայց խիղջն մեղմացնելով իւր վախը, ասաց
ցառալի կերպով.

— Ես վազուց ուզում էի քեզ անննել
և շնորհակալութիւն յայանել քո սղորմա-
ծասիրութեան համար: Այժմ, ինչպէս ինքզ
ասում ես, նայն թշուառութեան մէջ ես,
թոյլ տուր ինձ ուրեմն ծառայութեանդ
վտարէնը հատուցանեմ:

— Խնդրում եմ քեզ, սիրելի եղբայր,
մի մօտենաք ինձ, պատասխանեց Պօլը,
եթէ կարող ես, խնամիր, մխլթարիր կեն-
դանի մարդկանց, խի ինձ՝ երբէք, որովհե-
տե մահուան գերանդին անցել է իմ վերա-
յից:

— Ատուած ևս քեզ կկողմայ, ինչպէս
ինքզ մեզ կողմացիր, պատասխանեց քաղա-
քացին:

— Մահը չէ ինձ սարսափեցնում, ասաց

Ռօխր: Ես միայն կամենում եմ շուտով
հեռանալ քաղաքից: Փանաախտը իւր վախ-
ճանին մօտ է և եթէ իմ մարդասէր բարե-
կամները իմանան, որ ես հիւանդ եմ, կզան
ինձ մօտ այցելութեան և իմ այս մեռնող
մարմինը կարող է մարդկանց նորանոր գրժ-
բաղդութեանց պատճառ դառնալ: Աղա-
չում եմ քեզ, մոռացութեան տար ինձ,
մի հեռելը ինձ: Միայն ասա իմ բարեկամ-
ներին, որ այս ասն մէջ, խնամու ձեռքե-
րից զուրկ մնաց մեռնող ձերունին:

Այն ժամանակ քաղաքացին ասաց Ռօ-
խին:

—Քեզ մոռանալու իրաւունքը իմ իշ-
խանութիւնիցս վեր է, բայց մ'նայածը այն-
պէս կհատարեմ, ինչպէս ինքզ ասացիր:

—Քաղաքացին կամենում էր հեռանալ,
բայց Ռօխը կանգնեցրեց նորան: Ռօխի ոտ-
քերի տակ նստած էր նորա շունը և ուշա-
գրութեամբ նայում էր իւր տիրոջ վերայ:
Քաղցրութեամբ նայեց նորա վերայ Ռօխը,
թեքուեց, շոյեց նորա գլուխը և ասլա դառ-
նալով գէպ երիտասարդն, ասաց.

—Ահա քնծայում եմ քեզ իմ շունը,
պահպանիր նորան, որից յետոյ հրամայեց
շանը մօտենալ քաղաքացուն:

—Մնաս բարով հիւ անդներն միակ բարեկամ և վշտակիրներն միսիթարիչ, ասաց երիտասարդը և հեռացաւ նորանից, ձեռքերն մէջ առնելով իր դէմքը, որն վերայով հասում էին արաստօքի կաթիլներ: Պօխի հրամանն համաձայն հնազանդ կերպով նորա Գօտար շունը հեռուէց երիտասարդին: Բայց մի քանի անգամ էլ հաւատարիմ կենդանին դարձաւ և նայեց իւր տիրոջը:

VI.

Խաւարը պատել էր ամբողջ քաղաքը: Պօխը աւելի պինդ կերպով փաթաթուեց իւր հին վերարկուի մէջ և մեծ դժուարութեամբ ուղղեց իր քայլերն դէպ արուարձանը, անցնելով, որքան կարելի է, ամայի և նեղ փողոցներով:

Այն ժամանակ, երբ նա գնում էր, բնակարաններում ճրագները մարել էին: Գանդաղ քայլերով նա մօտեցաւ քաղաքադռանը: Այդ տեղից ևս դուրս գալով նա բարձրացաւ քաղաքի պատնէշի վերայ, ապա իջաւ նեղ շաւղով ցած և հնձուած արտերի միջով շարունակեց իր ճանապարհը:

Մութը քանի գնում աւելի և աւելի

Թանձրանում էր: Բայց ահա սրտեղից որ էր
 երկնքի վերայ երևաց մի ազօա լուսաւոր
 ասաց՝ ապա երկրորդը, երրորդը և այլն:
 Եւ սիւսուեց ամեն կողմ նորանց արծաթա-
 փայլ լոյսը, սրանց ազօա փայլելոցի մէջ
 նկատուում էր կաղնիների փոքրիկ անասուր:
 Անասուսկում հանդարտ քշքշում էր ազ-
 րերակը: Պօխը փռուեց ջրի վերայ, մի լա-
 խմեց, թրջեց տարացած դլուխը և ջրով լըց-
 րեց ճանապարհորդական ջրամանը, որը միշտ
 և հանապաղ կախուած էր լինում նորա
 կողքից: Գորանով էր զովայնում հարկաբա-
 ւոր ծարատողները պատակը:

Այդ աեղից անցաւ հին, հզօր կաղնի-
 ների անասուր: Արդէն վերջանում էին մարդ-
 կանց բացած շախոյները և սկսում էր
 խուլ անասուր, Խիա ճիւղերը փակել էին
 ճանապարհը, կոչում էին Պօխի վերաբերին
 և չանկուտում նորա գէմքը:

Պօխը կանգ առաւ մի փոքրիկ հով-
 ատում, որ շրջապատուած էր խիա դարաւոր
 կաղնիներով: Նա վայր գցեց խը վերաբ-
 հուն, հանեց ջրամանը և սաստիկ յոգնա-
 ծութիւնից վայր ընկաւ գեալին: Նոյն բո-
 պէին խոր քունը փակեց նորա աչքերը:

99-67175



VII.

Անհանդիտու էր Պօլսի քունը: Նա երասպու մ' մի գարճուրելի հրդէճ էր տեսնում: Բարձրացած հսկայական հրային լեզուները շրջապատել էին նրան շորս կոշմից և նա աշխատում էր համըրբութեամբ ասնել այն գարճուրելի ասնջանքները:

Պօլսը գարթնեց խիտ ջերմային գրութեան մէջ, նորա սիրաբ ամբողջապէս այրում էր: Սոսի վերցնելով ջրամանը, ագահաբար քամեց մինչև նորա վերջին կաթիլը:

Ծառերի գաղաթներն միջով հեռաւոր բաց կտարչտ երկնքից արևի կէսօրուայ ճառագայթները թափանցելով ստիկոյն բծերով խաղում էին կաղնիների մամուսաբաւ բծերի վերայ:

Պօլսը մի ինչ որ խաւար գգաց իւր աչքերի մէջ: Նա ոյժից քնկնում էր, անգամները գաղարեցին շարժուելուց:

Ծարաւը նորան ասնջում էր, բայց ջրամանը գատարի էր: Նա ինքը անկարող էր սեղից շարժուել: Սաստիկ թուլութիւնից նա քնեց, բայց քաղցն ու ծարաւը նորից նորան գարթեցրին: Քնի մէջ նա երա-

զում էր որ, իբր թէ մէկը նորան զարթեցնում է, բայ է անում նորա պատգահուած շրթունքները և բերանն լցնում մի ուեսակ զովացուցիչ հեղուկ:

Պօխը զարթնեց: Անտառը խորին լռութեան մէջ էր, և միմայն թռչունները ճիւղից ճիւղ էին թռչկոտում: Յանկարծ մի կանաչ դոյն ունեցող թռչուն նստեց Պօխի ձեռքին: Բզէզները և մըջնիկները նորա մարմնի վերայով ման էին գալիս, վերում ճռւողում էին խաղաբանիկի (ТРАКОРЪЗКИ) ձաղերը:

Արեգակն արդէն մայր էր մտնում. անտառը խիստ զով էր: Տերևների մէջ մեղմ զեփիւռ էր փչում, որ կարծես մասամբ կադդուրեց Պօխի մարմինը, նա այժմ իրան աւելի թեթեւ էր զգում: Շողն էլ այնքան անտանելի չէր: Նա արդէն կարողանում էր ձեռները շարժել, ձեռներով մի բոյս քաղեց և սկսեց ծամել: Խոտերի մէջ կային թթու համ ունեցող բոյսեր ևս, որոնք մատամբ մեղմացնում էին Պօխի ծարարը:

Գիշերուան մօտ նորա խառնաշփոթ մտքերը սկսեցին պարզուել: Նա քնեց, հանցիստ կերպով մտածելով մահուան մասին, որ նորա կարծիքով, շատ հեռու չէր:

VIII.

Այս անգամ Ռօխը մի գարմանալի երայ անտառ, որպէս թէ մէկը մեզմ ձայնով ասում էր նորան.

— Աւերկաց և արի՛ :

Ռօխը խորոյն վեր հացաւ և հեռեկոյ նորան, նա շէր գնում, այլ խորապէս թրուչում էր թեթեւ, անձայն քայլերով: Նա անցել է ահա խոր քնի մէջ մտած քաղաքի մօտով, որ արդէն լուսաւորւում էր արշալոյսի առաջին ճառագայթներով, արուարձանի այգիներն արդէն փայլում են բազմադան պատիկներով, որոնցից անուշ հոտ էր բուրում:

— Այտակէկ, ասաց ձայնը: Ռօխն գգաց, որ ինքը մի տապոս գաշտում է գանուում, բարձր պարսպով շրջապատւած:

Անկենդան և ամայի էր այդ տեղը: Ռօխն խորոյն հասկացաւ, որ գանուում է ժանտախտահարներին գերեզմանոցում: Ահա նա աննում է, որ գերեզմանոցի ասնից ներս մտան չորս մարդ, որոնք խրեանց ուսերի վերայ ասնում են մի պատգարակ, որի վերայ սե քոզով ծածկուած մի ինչ որ բան էր նկատուում:

Հանդարտ քայլերով այդ մարդիկը մօ-
տեցան նոր փորած խոր փոսին:

— Ի՞նչ էք տանում. հարցրեց նորանց
Ռօխը:

— Մեր եղբայր Ռօխի մարմինը, պա-
տասխանեցին նոքա:

Նոցանից մէկը աղօթք կարդաց, ապա
բարձրացրին պատգարակը գերեզմանի վե-
րայ և գլորեցին մարմինն այդ մուտք դուրը:

Չայնը շարունակեց.

— Նայիր:

Ռօխը նայեց գերեզմանի ներքո: Նորա
առաջ բացուեց մի դարհուրելի ակտարան.
Ծածկոցը սողաց և մերկացրեց նուազած
մարմինը, որ ծածկուած էր մոյգ ծիրանա-
գոյն բծերով: Շատ ակզերում խոցերը սեւ-
ցել էին և նոցանից հոսում էր թիւնաւոր
թարախ:

Յանկարծ պատգարակ ամենոյ մար-
դիկը չքացան և ձայնն ատայ նորան.

— Լսի՛ր:

Եւ Ռօխը լսեց օդի մէջ հնչող ձայնը:

Ուրախացէ՛ք, որախացէ՛ք:

— Ո՞րտեղից և ո՞ւմ ձայնն է դա,
հարցրեց նա:

— Ժանտախտահարների, լսուեց պա-

տասխանք: — Մեզ ծառայութիւն մատուցանող մարդու մարմինն այժմ յանձնած է հողին: Աւրախացէ՛ք ուրախացէ՛ք:

Ինչո՞ւ դուք այդպէս ուրախ էք, կըրկին հարցրեց նա: Չէ՞ որ այդ մարդը մեռած է արդէն և նորա հոտած մարմինը որդերն են կըծոտում:

— Սէրը յազթահարում է մահուան, կըրկին լսուեց պատասխանը: — Այն ամենը, ինչ որ նիւթ է, մարմնաւոր է, կըկորչի, կոչնչանայ, միայն սէրն է, որ յաւիտեան կըմնայ: Աւրախացէ՛ք, ցնծացէ՛ք:

Ռօխը յանկարծ դարթնեց: Գեռ գիշեր էր: Նորան ահարկու գերեզմանի պատերի նման պատել էին բարձր խաւարով ծածկուած ծառերը: Նա տեսնում էր իր հողու մէջ և շուրջը մի լոյս միայն և կամացուկ մըմնջաց ինքն իրան:

— Շնորհակալ եմ քեզանից, Հայր, այս բոլորի համար: Յիւրաւի, այլ ևս չեմ վախենում մահուանից և չեմ սարսափում տանջանքներից: Քո ճշմարտութիւնը լուսաւորեց ինձ:

IX.

Նոր առաւօտը Ռօխին առողջութիւն

առւեց, բայց նա դարձեալ ամենջուով էր քաղցից: Աէս օրին, երբ նա աչքերը փակած պառկած էր նուազած մարմնով, յանկարծ լսեց ծառի չոր ճիւղերի խշխշոց, կարծես թփերի մէջ մէկը թաղնուած լինէր: Մի րոպէից յետոյ նորա վերայ բուռն յարձակումն գործեց մի գազան և սկսեց թաթերով քաշքշել նորան:

Ռօխը բացեց աչքերը և անտաւ իւր շանը—Գօտարին: Շունը թռչկոտով էր նորա շուրջը, լիզում նորա երեսը, ձեռները, սաները և վերջոպէս պառկելով նորա կրծքի մօտ, յառեց իւր խանդաղալից աչքերը ակրոջ երեսին:

Այսպէս անցաւ մի քանի ժամ: Շունը վեր կացաւ և սկսեց ման գալ ակրոջ շուրջը, հոտ քաշել նորանից և գետնից խոտ պահել: Նա քաղցած էր: Աչինջ չգանելով այնտեղ, մէկ անգամ ևս պառոյտ անելով Ռօխի շուրջը, ցուակցաբար նայեց նորա վերայ և ապա յանկարծ անյայտացաւ թփերի մէջ:

Ռօխը սոստիկ ուրախանալով այդ բանից ինքն իրան ասում էր. «Շապիլը՝ ագնիւ գազան, այնտեղ, որտեղ կկերակրեն քեզ: Հնորհակալ եմ, որ ինձ մխիթարեցիր»:

Երկու ժամից յետոյ հաւատարիմ կեն-
դանին վերադարձաւ, բերանում՝ բռնած ցո-
բենի հացի մի մեծ պատառ : Ռօխն առա-
նորա բերանի հացը, կիտեց և ապա կէտր
շանք տալով, կէսն էլ ինքը ճաշակեց, կըշ-
տացաւ և փառք տուեց Աստծուն : Հունք
պառկեց նորա մօտ, նա գրկեց և փարեց
շանք և ապա երկուսն էլ քնեցին խաղաղ
քնով :

Ճ.

Այսպէս անցաւ չորս օր : Ամեն օր շու-
նք գնում էր քաղաք և երեկոցեան դէմ վե-
րագասնում անասու բերանին մի կտոր հաց,
որն ստանում էր նա մի անյայտ ու ո-
ղորմած մարդուց : Արդար Ռօխը բաժանում
էր նորա սոււած հացը և հաւատար բաժին
տալիս իր սիրելի շանք :

Այսպէս մի առ ժամանակ ապրեցին
նոքա անտառում : հսկայ կաղնիները պա-
տըսպարում էին նոցա վերեւից, խի երկնքի
աստղերն ու բախ խնդում նոցա երեսին :

Հինգերորդ օրը Ռօխն արդէն այնքան
ոյժ ունէր, որ կարող էր հասնել մինչև աղ-
բերակը, որը հասում էր փոքրիկ անտառում :

Նա այնտեղ իրեն համար վրան շինեց ծառի ճիւղերից և գիշերում էր մէջը շան հետ ի միասին: Այսպէս էր անցկացնում նա իր օրերը և սիրում էր խորատու գուել սիրոյ օրէնքի մասին իր ունեցած բարեպաշտ մը-տած մունքների մէջ:

Կններորդ օրուայ լուսաբացին Պօխր սասայ ինքն իրեն.

— Փամանակն է արդէն և պէտք է նորից գնալ եղբայրներին մօտ: Իմ մէջո այժմ այնքան ոյժ եմ գգում, որ կարող եմ նորից գործել յօգուտ հիւանդների և չքաւորների:

Նա վերադարձաւ քաղաք: Այդ օրը մեծ տօն էր այն մարդկանց համար, որոնք ճանաչում էին նորան:

XI.

Եօթ շարաթ անցնելուց յետոյ Պօխր ժողովեց իւր բոլոր բարեկամներին և սասայ.

— Սիրելի բարեկամներ, ես վճուել եմ և պէտք է անպատճառ վերադառնամ այնտեղ, որտեղ ծնուել եմ ինքս: Ամէն տեղ և ամէն բայէ մարդոս ազատ կարող է ծառայել Ասածուն և մարդկանց: Այստեղ, տեսնում եմ, մարդասէր մարդիկ շատ խնամում

ու մեղմացնում են մարդկային նեղութիւններն ու վշտերը: Իմ հայրենի քաղաքում մի բնդարձակ թաղ կայ, որտեղ բնակուում են ամենից մոռացուած հաղարաւոր մարդիկ: Ջրկուած լինելով հողից, այդ մարդիկն ապրում են հարուստներից և վաճառականներից ստացած իրենց օրական վարձով: Նոցանից շատերն ամիսներով դուրձ չեն ունենում և թափառում են քաղաքի փողոցներում և սղորմութիւն խնդրում, իսկ ոմանք կտրում են մեծ ճանապարհները և աւազակութիւն ու մարդասպանութիւն անում:

Օրօրոցումն ինձ սպառնում էին նոցանունները աալով: Իմ ծնողների սոկեղօծ կառքերն այդ քաղցի, սարսափի և մոլութեանց բնից միշտ հեռու էին փախչում: Մի անգամ, պատանի ժամանակս, հօրեցո ծածուկ մեր քաղաքի այդ թաղը մտայ: Սարսափեցայ ես, երբ նկատեցի քաղաքի այդ սրժի մէջ վէրքերով ծածկուած քաղցած ու ծարաւ երեխաների մարմինները, իսկ նոցա մայրերը իրենց աղջիկների անմաութիւնը ծախում էին մի կտոր հացով:

« Այժմս հողիս ինձ այնտեղ է գրգում գնալու, սրպէս զի կեանքս զոճ կարողանամ բերել այդ գժբաղղներին: Այս աշ-

խարհի բազմաւորները կտրեցին նոցանից իմ սիրար: իսկ նոցա դառն վիճակը բողոքում է Աստուան:

« Ահա հոգիս ինձ այնտեղ է քաշում: Առաջս են կանգնած կիսամերկ սատերներ, հիւանդոս կանայք և մանուկներ, դէպ ինձ են մեկնում նորա իրենց ցամաքած ձեռներն ու կանչում յետեւիցս արցունքն աչքներին »:

Ներեցէք, սիրելի եղբայրներս, ես վճռել եմ և հէնց վաղն առաւօտեան ձեզանից հեռանալու եմ »:

Հառ ախրեցին Ռօխի բարեկամները, սակայն չհամարձակուեցին ընդդիմանալ նորա հոգու թելադրութեանց:

XII.

Միւս օրն առաւօտեան վաղ բազմաթիւ մարդիկ դուրս եկան Ռօխին ճանապարհ դրելու: Հասնելով մինչև քաղաքի դուռը, շատերը ներողութիւն խնդրեցին նորանից և վերադարձան իրենց գործին: Նորա մօտ մնացին միայն նորա անձնուէր բարեկամներից մի քանիսր: Այդտեղ էր նաև նորա հաւատարիմ շուներ, որ ուրախ

կերպով մօտենում էր բոլորին և լիզում
նոցա ձեռներն առանց բացառութեան :

Օրը սաստիկ տաք էր. բոլորը մասն
անտառ փոքր ինչ շունչ առնելու այնտեղ,
որտեղ քիչ առաջ ապրել էր Ռօխը իր շան
հետ : Բոլորը պառկեցին հանդարտ քլքլա-
ցող աղբերակի մօտ : Ռօխն երկար և մտա-
խոհ նայում էր իր բարեկամներին և վեր-
ջապէս պարզ ժպիտն երեսին առաց :

« Ահա հէնց այստեղ ես եղբայրարար
« ապրում էի շանս հետ, որ և կերակրում
« էր ինձ : Գազաններ կան, որ գազաններ են
« լափում, մարդիկ կան, որ ամեն ինչ սպա-
« նում են մարդոց, բայց ատելութեան և
« կործանման խաւարի մէջ վառվում է
« մարդատիրութեան հրաշագործ լոյսը :

« Բոցերից բռնկում է բոց, սիրուց
« ծնւում է սէր :

« Սիրոյ լուսով լուսաւորուած մարդը
« փրկում է մարդուն և խրդճում գազանին :

« Գազանը փրկում է գազանի կեանքը
« և կարեկցում է մարդուն :

« Ի՛մ բարեկամներ, ապրէք սիրով,
« Մարմնի սնունդի մասին հոգալիս, երբէք
« մի՛ մոռանաք հոգևորը իսկ հոգւոյ կերա-
« կուրը — մարդու բարի գործերն են :

« Մայրերն՝ դու թ ունեցէք ձեր սրբոց
« վերայ, սրովհետեւ այդ դու թը կողմնապա-
« հութիւն չէ ճանաչում: Չեր ընտանեաց
« մասին մտածելիս միշտ ձեր հոգին բաց
« պահէք ամեն մի տանջուողի համար:

« Ի՞մ բարեկամներ, թող ամեն մի հի-
« ւանդ, տառապեալ մարդ, ապաստանա-
« բան գտնէ ձեր սրտի մօտ: Թող ամեն մի
« անտուն պատապարան գտնէ ձեր տանի-
« քի տակ:

« Թէ՛ւ ձեզանից՝ ո՛չ բողոքից կարելի է
« պահանջել, որ գտնէք ձեր անձը կորչողնե-
« րի վրիպութեան համար, բայց իւրաքան-
« չիւրին ձեզանից տուած է սիրոյ լոյսը,
« որպէ՛ս զի նորանով լուսուորել կարողա-
« նաք այլոց:

« Մի տեղ պարտաւոր էք վէրք կապել,
« մի ուրիշ տեղ մի ի թարահան խօսք տսել,
« մի տեղ հաց հասցնել քաղցածներին, մի
« ուրիշ տեղ սիրով յանդիմանել մարդուն
« իւր կատարած մեղքի համար: Այս անե-
« լուց յետոյ մենք կատնենք, որ մէկին ա-
« դատած կլինինք տանջանքից, մի ուրիշին
« վհատութիւնից, երրորդին քաղցից, մեզ-
« քից և ուրիշ շատ բաներից: Այսպիսով
« ձեր ամբողջ կեանքը կարող էք շարունակ

« մեծագործութեանց ասպարէզ դարձնել
կորչողներն անձր իրկելու համար :

« Սիրելի՛ բարեկամներ, եթէ մարդիկ
« իրենց հողին ամբողջապէս նուիրեն դիտու-
« թեան վեհ գործին, այն ժամանակ սիրոյ
« անշէջ հուրը կ'իայլէ աշխարհի վերայ և
« մարդկանց մէջ կ'իտղաւորէ ճշմարտու-
« թեան գաղափարը » :

Ռօխը, իւր խօսքերը վերջացնելուց յե-
տոյ, վեր կացաւ և բարեկամներին հրա-
ժեշտի ողջոյնը տալով, մեկնեց : Նորան հե-
տեկեց իւր հաւատարիմ շունը : Քիչ հեռա-
նալուց յետոյ Ռօխը յետ նայեց : Յետ նա-
յեցին և նորա սրտակից բարեկամները :
Ռօխը բարձրաձայն ասաց .

— Օրհնուած է սէրը, օրհնուած է
կեանքը, որից յետոյ նա կրկին շարունակեց
իւր ճանապարհը աւելի հեռու և շուտով
անհետացաւ աշնանային կատաղի մրրկից
ճանապարհին բարձրացած փաշտ ամպի մէջ :



ԿՈՐԱԾ ԲԱՐԵԿԱՄԸ.

«Մարդս միայն իւր համար
յի սպրում: Նա ստեղծուած է
նչ թէ մի միայն իւր օգտի սյլի
մերձաւորի օգտի եւ բարուրեան
համար: Ա. Սմայլս:

«Կամենում եմ դուք մեծ յի-
նեղ» ասացնում է Սուրբն Օգոս-
տինոս, — ուրեմն առաջ փոքր
եղեմ:



ՄԻ ԶՐՈՅՑ ՏԱՃԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ,

ՌՈՒԳՅՅԼՓ ԼԻՆԳՆՈՒԻ.



Տաճկահան մի քանի առեաններում
ընդունելում են ստալինանաւոր դառնալու
ցանկութիւն ունեցող ազնուական ծագու-
մով երկասարգներ. պաշտօնեաներ պատ-

բաստող այդ դպրոցն ունի եռամսեայ դաս-
սրնթաց. սոճիկ չի՛ արուստ, բայց և ոչ-
խոտանքը ծանր չէ՛ :

Այդպիսի դիւանատաներից ('Առլիմ') մէ-
կու մի առատ օտ երկու երիտասարդ իրար
հանդիպեցին :

— Սիրելիդ իմ Պառլի, բացականչեց նո-
ցանից մէկը :

— Քարի եկար, սիրելի Սաղբղ, տասց
երկրորդը ի՛նչպէս ես :

Նըւուս մէր, որ ուրախութիւնից եր-
կուսն էլ յագուած էին. տակայն նոցա սղ-
ջայններն արապայտուեցան խիտա ցած ձայ-
նով, քանի որ այդպէս է վայելուչ համար-
ուս մտանկական կրթուած շրջանում, այն-
պես որ ներկայ եղողները հայիւ թէ լսած
լինէին նոցա խօսքերը : Պառլիքը և Սաղբղը
նստեցին լուսամուտներից մէկի մօտ դրուած
բազմոցի վերայ և սկսեցին ցած ձայնով—
բայց կենդանի խօսակցութիւն :

— Ասանչափ ուրախ եմ քեզ նորից
տեսնելուս համար, սիրելի Պառլի : Ի՞նչպէս
ես, դուր գալի՞ս է քեզ Սաամբօլը, արդեօք
յիշում էիր հայրենիքդ ու քո բարեկամդ :

— Ասու եմ ազրում, Սաղբղ, և Սաամ-
բօլն ինձ շատ է դուր է գալիս, բայց հայ-

րենիքս ի նշպէս կարող էի մտանալ: Շաա
անդամ մասրեքում էի քեզ և ցանկանում
որ դու շուտով առողջանայիր այն չարա-
տանջ հիւանդութիւնից, որ շղթայել էր
քեզ անկողնում: մեր հեռանալու ժամա-
նակ: Այժմ ի նշպէս է առողջութիւնդ:
Գու էլի դաշկացած ես երևում, թէև միև-
նոյն ժամանակ և ուրախ:

— Փառք Ալլահին, այժմ առողջ եմ:
Արբան ուրախ եմ, որ կրկին քեզ պատա-
հեցի: Այժմ ոչ մի բան չի բաժանիլ մեզ:
Ա՛հ, Ռայիֆ, արբան ուրախ եմ քեզ տեսնե-
լու համար:

Թէ՛ Սադրդ բէյբ և թէ՛ Ռայիֆ բէյբ
ծագմամբ Փոքր Ասիացի էին և հարևան:
Աւագ հասակից սկսած, երբ նոքա դաստիա-
բակում էին դեռ հարեմում կանանց հրս-
կադութեան տակ, նոքա խաղում էին միա-
սին և ապա մինչև 16 տարին փոխադար-
ձաբար նոքա բաժանում էին իրանց երե-
խայական և երիտասարդական հասակի ու-
րախութիւններն ու վշտերը, թէև ոչ նոյն
անկեղծութեամբ, որակդ, թէև տանջուողը
Սադրդն էր, բայց և այնպէս երբէք չէր
դանդաաւում իւր վիճակից և երբէք կա-
րեկցութեան արժանի չէր դանում: Բարե-

սիրտ և ազնիւ Սաղըզը այն առաինձան սիրում էր Ռայլիֆին, որ իւր բոլոր ունեցածը սիրով և յօժարութեամբ հոտար իւր բարեկամին, իսկ շահասէր և իշխանասէր Ռայլիֆը Սաղըզի սէրը ընդունում էր՝ պահելով նրա հետ սառն բարեկամական յարաբերութիւն: Սաղըզը չէր նկատում այդ անհաւատարութիւնը: Նա զգում էր, որ ինքը կապուած է Ռայլիֆի հետ բարեկամական սերտ կապերով, և երբէք մտքիցն էլ չէր անցնում, որ Ռայլիֆը կարող է չտածել գէպ ինքը այն զգացմունքները, ինչ զգացմունքներ ինքը ունի գէպի նա:

Սաղըզ բէյը և Ռայլիֆ բէյը երկուսն էլ գեղեցկապէմ և առօրգ պատանիներ էին և ծագում էին հին նշանաւոր ընտանիքներից: Սաղըզ բէյը հին Քերեբէյեան «հովտական իշխանների» ցեղից՝ Չափանօղլու որդին էր, իսկ Ռայլիֆ բէյը Հուսէյն բէյի որդին՝ երբեմն հօօր և հարուստ Սպարտալի ցեղից, թէև ոչ մէկն էլ նոցանից չկարողացաւ հարստի հռչակ հանել: Անկասկած Սաղըզը իւր կալուածատէր հօր շաւղով կրնթանար և իւր կեանքը կանցկացնէր այն կալուածքի մէջ, որտեղ ծնուել էր, եթէ նորա սիրելի Ռայլիֆը չներշնչէր նորան նորնոր

մարեր: Վերջինս, երբ դեռ տասներկու տարեկան երեխայ էր, հաղորդեց յայլըշտակուած Սազըղին, թէ իւր կրթութիւնը վերջանալուն պէս, կզնայ Ստամբօլ, որովհետեւ գիտաւորութիւն ունի հղօր և հարուստ մարդ գառնալու: Այդ խօսքերին Սազըղը խնայն պատասխանեց, որ ինքն ևս կզնայ Ստամբօլ և կաշխատէ նոյնպէս այնտեղ ձեռք բերել իշխանութիւն, հարբստութիւն:

Սազըղին և Ռայիֆին դաստիարակօղ ուսուցիչների թուումն Չափան օղլու տանն էր միւսնոյն ժամանակ և Ֆրանսերէնի մի ուսուցիչ, որը նախքան Փոքր Ասիա գալը Ստամբօլում մի բարձրաստիճան տաճկի որդու ֆրանսերէն գասեր էր տալիս: Այդ բարձր աստիճանաւորը Չափան օղլու հին բարեկամներից էր, որի յանձնարարութեամբ և Ահմէդ էֆէնդին նշանակուեց Սազըղին ուսուցիչ: Նա շատ պատուաւոր և կրթութուած մարդ էր: Կարճ ժամանակուայ մէջ մտերմացաւ իւր հնազանդ աշակերտի հետ, ուրախութեամբ խօսակցում էր նորա հետ և պատասխանում էր մինչև անդամ նորա այն հարցերին ևս, որոնք ընտ չէին վերաբերում ֆրանսերէն լեզուին:

Ահա այդ Ահմէդ էֆէնդուց Սաղըղը
խմայաւ յառաջագիւմելու ամենից ուղիղ
և ճշմարիտ ճանապարհը: Այդ ճանապար-
հը ոտ կոխելու համար, անհրաժեշտ էր
Բարձրագոյն Պաւն գալեմ'ներից * մէկուժ
տեղ գանել: Սաղըղի համար, շնորհիւ այն
բարձրաստիճան մարդու, որի մօտ ծառա-
յել էր Ահմէդ էֆէնդին, գժուարութիւն-
ներ չէր լինի հասնելու այդ նպատակին,
իսկ Ալլահի օգնութեամբ նա աւելի առաջ
գնաց, նրան մ'նուժ էր միայն երկու դած լի-
նել, որից աւելի ոչինչ չէր պահանջում ին-
քը Ահմէդ էֆէնդին. իսկ « բարեպաշտ լի-
նել », ըստ մարգարէի վարդապետութեան,
նշանակում է անդադար աշխատել իւրաց-
նելու իւր մէջ տղամարդու ըզըր շնորհալի
յատկութիւնները, այն է՝ հաւատարմու-
թիւն, քաջութիւն, ճշմարտասիրութիւն,
ողորմածութիւն և մարմնակրան ու հոգե-
կան մարքութիւն:

— Ես այսուհետեւ կաշխատեմ բարե-
պաշտ լինել, էֆէնդի, ասաց փոքրիկ Սա-
ղըղը. — վստահ եղէք ինձ վերայ:

Պատերից ազատուելուն պէս՝ իսկոյն

* Դասարան:

չառապեց Ռայիֆի մօտ և պատմեց նորան այն ամենքը, ինչ որ խմացել էր Ահմէդ էֆէնդուց:

— Սպարտալների ցեղը պահաս ազնիւ չեն Գերեբէյներից, հպարտութեամբ նկատեց Ռայիֆը Սաղըղի խօսքերը ուշադրութեամբ լսելուց յետոյ— Ես էլ նոյնքան յառաջ կգնամ, ինչպէս և դու:

— Ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց Սաղըղը, ես ուրիշ կերպ չէի էլ կամենայ: Ինձ համար սարսափելի է մտածել, որ երբևիցէ իրաւունք կունենամ քեզ հրամայելու:

— Իհարկէ այդպիսի բան երբէք չի լինի. բարկացած բացականչեց Ռայիֆը:

Սարսափած Սաղըղը մի քայլ յետ գրնաց, բայց խեղոյն նորից մօտեցաւ իւր բարեկամին:

— Դու ինձ վերայ չպէտք է բարկանաս, եթէ ես քեզ վշտացրի, ատայ նա բարեկամաբար: Ես քեզ վերաւորելու մտքով չառացի այդ:

Ռայիֆը ոչինչ չպատասխանեց և, ինչպէս երևում էր, նորա այդ բոպէական դայրոյթը, ըստ երևոյթին, յախտեան մարեց: Ճանապարհին, ատեն վերադառնալիս, Սաղըղը մտաբերեց գէպքը և չսրաշար նա-

խատում էր իրեն, իւր բարեկամին անպատուելուն համար:

Նորա արդէն 17 տարեկան էին, երբ մէկ անգամ Չափան օղլու մօտ եկաւ նորա բարեկամ Հուսէյն բէյը՝ Ռայիֆի հայրը. նա յայտնեց, որ Ռայիֆը ցանկանում է աստիճանաւոր դառնալ և խնդրում է միջնորդել Բարձրագոյն Գրան դալեմներից մէկում ընդունել տալու համար:

Մեծաւ ուրախութեամբ կը կատարէի շարունակեց Հուսէյն բէյը, բայց երեսուն տարուց աւելի է, որ ես Սաամբօլում չեմ եղել և իսկապէս չգիտեմ ո՞ւմ գիմել դորա համար: Իսկ դու, եթէ չեմ սխալուում, նախարարութեանց մէջ հին բարեկամներ ունիս: Չի՞ կարելի արդեօք ձեզանից խնդրել, որ նոցանից մէկն ու մէկին ներկայացնէք Ռայիֆին:

— Մեծաւ ուրախութեամբ, պատասխանեց Չափան օղլին: Հէնց այսօր ես կղրեմ Իզլատա - Մուլլին, որ Սաամբօլի բարձրագոյն ատեանի նախագահն է:

Հուսէյն - բէյը հեռացաւ: Չափան օղլին իսկոյն և եթ կանչել տուեց Սադրղլին, որպէս զի Իզլատա Մուլլին խոստացած նամակը նրան գրել տայ: Ինքը ծերունին

երկար տարիներէ ընթացքում շատ քիչ անդամ է գրիչ վեր առել. նորա համար մի որ և է շատ կամ քիչ երկար նամակ գրելը խիստ դժուարին գործ էր: Ընդհակառակը, Սաղըզը այդ գործում մեծ հմտութիւն էր ցոյց տալիս և շատ անդամ հօր մօտ քարտուղարի պաշտօն էր կատարում: Իզիտաս Մուլլին նամակ գրելու հրամանը լսելուց յետոյ, նա յարգանք գլուխ տուեց և ցած ձայնով ասաց

— Գուք ինձ երջանկացրած կլինէիք սիրելի հայրիկ, եթէ որ թոյլ տայիք նամակի մէջ Ռայեֆի անունից յետոյ դնել և իմ անունը և ինձ համար ևս խնդրել նոյն շնորհը, ինչ որ խնդրելու էք Ռայեֆի համար: Չէ՞ որ ես ևս կամենում եմ, որ ձեր ողորմած թոյլտութեան շնորհիւ աստիճանաւոր դառնալ և ինձ համար աւելի ցանկալի էր այդ ճանապարհի վերայ օտ կոխել բարեկամիս հետ, որտեղ յոյս ունիմ, որ պատիւ կը բերեմ իմ ծնողներին:

Չափան օղլին ամենեւին չզարմացուայդ խնդիրը լսելով, ժամանակ առ ժամանակ Սաղըզի գէմբի վերայ երկչոտութեան նշաններ էին երևում, որոնցից հայրը հասկանում էր, որ որդին ուզում է բազդ որո-

նել Ստամբուլում, Չափան օղլին դորան հա-
կառակ ոչինչ չունէր, Սաղըղը նրա չարարդ-
ղաւակն էր, Քանի որ նորա երեք մեծ եղ-
բայրները կամովին գիւղումն են մնում,
ուրեմն նորա ընտանիքը առանց Սաղըղի
էլ բաւական թուով ներկայացուցիչներ ունի
Փոքր Ասիայում, — թող լինի այնպէս, ինչ-
պէս ինքդ ես կամենում, — ասաց Չափան
օղլին. — թող Ալլահը քո այդ ձեռնարկու-
թեանը յաջողութիւն տայ, Իմ օրհնութիւ-
նը կառաջնորդէ քեզ Ստամբուլում:

Երեք շաբաթից յետոյ պատասխան
եկաւ Իզիտաա Մուլլից, որ առաջարկում էր
Ռայիֆին և Սաղըղին որչափ կարելի է շու-
տով Ստամբուլ երթալ և իրեն ներկայանալ,
Խոստանում է անձամբ տանել նոցա Բարձր
Պուսը, որտեղ նոցա ընդունելութիւնը ար-
դէն ապահովուած է:

Բայց նախքան այդ պատասխանի
գալը Սաղըղը տկարացաւ և անկողին մտաւ,
նա խիստ տենդի մէջ էր, Հուսուէյն-Բէյը
երաշխաւորուելով Չափան օղլու համաձայ-
նութեան վերայ, վճռեց մենակ թողնել
Ռայիֆին գնալու և Պօլիս: Երեք շաբաթից
յետոյ միայն Սաղըղն իմացաւ տյդ բանը,
Երբ քիչ առողջացաւ, նա յաճախ հարցնում

էր Ռայիֆ բէյի մասին և բուռն կերպով
ցանկանում էր աննուկը բարեկամի հետ
Նորան հանդուսապնելու համար, հայրը ա-
սում էր, որ Ռայիֆը գնացել է Պօլիս քեզ
և իւր համար մի բնակարան վարձելու :

— Այդ մեծ շնորհ է նորա կողմից, —
նկատեց Սադրըրը. — այ քեզ ճշմարիտ բարե-
կամ :

Հիւանդը ամեն կերպ աշխատում էր
շուտ վեր կենալ, Ամենաբարեխօյն կերպով
նա կատարում էր բժշկի պատուէրները,
բայց անդը կործեն բժշկական գիտութիւ-
նից և հիւանդի բարի մտադրութիւնից աւե-
լի զօրաւոր էր, Այսպէս անցան մի քանի
ամիսներ և Չափան օղլին միանգամայն որ-
դու առողջանալու մասին իր յոյսը կարեց,
Իսկ վերջինս այն աստիճան թուլացել էր,
որ այլ ևս անկարող էր մտածել իր նպատակ-
ների կատարման մասին, Յանկարծ միան-
գամայն անսպասելի կերպով հիւանդի դրու-
թիւնը գէպի լաւ վստահեց, որ թէև դան-
դաղ, բայց յամառութեամբ շարունակուեց
մինչև հիւանդի կատարելապէս առողջա-
նալը :

Երկու ամսից յետոյ Սադրըր այնքան
կազդուրուեց, որ արդէն կարող էր ճանա-

պարճ ընկնել գէպ Ստամբուլ, նախ քան ճանապարհ ընկնելը նա գնաց հրաժեշտի ողջոյն տալու Հուսսէյն-բէյին, այլ և իմանալու, թէ որ և իցէ յանձնարարութիւն չունի՞ Ռայիֆին:

— Բարեկեր իմ կողմից նրան, — ասաց Սպարտապի ծերունին, — թող նա որքութեամբ յիշէ այն խրատները, որոնցով բարի մայրը նրան ճանապարհ դրեց, Այս ասաց և նրան տուեց մի փոքրիկ մետաքսեայ քսակ՝ ասելով — այս էլ ատը նորան և ասա, որ մայրդ է ընծայել քեզ, Ռայիֆը այդ տեսնելով կուրախանայ, որովհետև փոքր հասակից սկսած սիրում էր ոսկի, Իսկ դու, Սադրդ, եղիբ ասնիւ և համեստ, ինչ գործի մէջ էլ որ լինիս, միշտ յիշիր նախնիքներիդ փառքը, հօրդ պատիւը և մօրդ սէրը:

— Բոլորը այնպէս կլինի, ինչպէս որ դուք էք հրամայում և ինչպէս որ Ալլահը յաջողէ, խոր գլուխ տալով պատասխանեց Սադրդը, — միայն ասացէք խնդրեմ, Ստամբուլում սրտեղ կարելի է գտնել Ռայիֆին:

— Չեմ կարող ճիշտը ասել, թէ նա այժմս սրտեղ է ապրում, թախծալի գէմքով պատասխանեց Հուսսէյն-բէյը, Իւր վերջին նամակում նա գանդատում էր,

որ իւր ընտկարանը Բարձր Գռնից շատ հե-
ռու է, այդ պատճառով մտադիր է վար-
ձել մի այլ ընտկարան: Ահա այն ժամանա-
կուանից ես իմ նամակները ուղարկում եմ
Նորան Իզիտտա Մուլլի միջոցով: Նա քեզ
ցոյց կտայ Ռայիֆի տեղը:

Գալով Ստամբուլ, Սադրըր խնդրեց ինձ
իւր հօր բարեկամին՝ Բարձրագոյն ասեանի
նախագահի մօտ: Նորանից տեղեկացաւ, որ
ինքն ևս պէտք է աշխատէ նոյն զաւեմում,
որտեղ այժմս պարապում է Ռայիֆը: Բա-
ւական էր որ սովորական զբաղմունքներից
բնջ առաջ Սադրըր ներկայանար Բարձրա-
գոյն Գրան դիւանատան կառավարիչ Սայիզ
էֆէնդուն, որտեղ խնդրեց կտեսնուէր Ռայի-
ֆի հետ: Այդպէս էլ պատահեց: Գեռ նոր
էին Սադրըր բէյը և Սայիզ էֆէնդին իրար
ողջունել և Սադրըր դեռ նոր էր ստացել
Պալեմում այս ինչ տեղը բռնելու համար
պատուէր, երբ յանկարծ Ռայիֆը ներս մտաւ
սենեակ, որտեղ և տեղի ունեցաւ նոցա
սրտագին տեսակցութիւնը:

Սադրըր նկատեց, որ իւր բարեկամը
խիտա փոխուել է դէպի լաւը, որ բաժա-
նուելուց յետոյ մի ասարուայ ընթացքում
նա բաւականաչափ մեծացել է, գեղեցկա-

ցել և ձեռք է բերել վայելուչ կազմուածք
և դիրք պահելու հմտութիւն: Նա կրում էր
բայ կապոյտ և բարակ մահուտից կապայ,
մէջքին կապել էր վայլուն դօտի և գլխին
դրել էր գեղեցիկ ծաւքերով յարմարեցրած
դարդարուն չալմա: Սաղըզը, որ իւր աչ-
քերը երբէք չէր հեռացնում Ռայլիֆից, այս
բոլորը չէր նկատի, եթէ որ Ռայլիֆը նըս-
տելուց անմիջապէս յետոյ նորանից խոյն
չհարցնէր.

—Քո այս հաշուստը վատ չէր գիւղի
համար, բայց Ստամբուլում նա անյարմար է:
Բայց ես կհոգամ այդ բոլոր անհրաժեշտ
բաների համար և յուսով եմ, որ հայրդ
տուած կլինի քեզ բաւականաչափ փող
այտակարարապէս ապրելու համար:

—Ամեն բան հայրս նախատեսել և բա-
ւականաչափ փող էլ տուել է, պատասխանեց
Սաղըզը:

Նա խոյն յիշեց, որ Հուսսէյն բէյի
Ռայլիֆի համար ուղարկած բնձան իւր մօտ
է. խոյն հանեց և տուեց նորան:

Ռայլիֆը, ըստ երևոյթին, անհոգու-
թեամբ կշռեց քսակը սպիտակ գգուած
ձեռքի վերայ և կոխեց դռակի տակ:

—Այժմեան իմ բնակարանը մեզ եր-

կուսիս համար քիչ նեղ է, շարունակեց
Ռայլֆը: Ես հէնց այժմեանից կլինարեմ մի
ուրեշը:

— Աերջապէս կատարուեմ է իմ վա-
ղուցուայ քեզ հետ ապրելու ցանկութիւնը,
բացահանչեց Սաղբղը:— Ես երբէք չէի կա-
րող յուսալ: Ո՛հ, սրբան ուրախ եմ այժմու:

— Այդ ինքն ըստ ինքեան ենթադրուեմ
է, նկատեց Ռայլֆը, իմ այտակողի բարեկամ-
ները արդէն գիտեն, որ մենք միտտին ենք
ապրելու: Քո անունը արդէն նոցա ծանօթ
է և այժմ նոքա ուրախ կլինին անձամբ ծա-
նօթանալու քեզ հետ: Ես շատերի հետ խօ-
սել եմ քո մասին:

— Ո՛հ, դու իմ բարեկամն ես, զգա-
ցուած ասաց Սաղբղը, — շնորհակալ եմ քե-
զանից:

Այդ օրուանից սկսած մինչև երկու
տարի Սաղբղը և Ռայլֆը համարեա անբա-
ժան էին: Սաղբղը կատարելապէս բողբո-
ւոր էր զգում իրան իւր բարեկամի մօտ,
բայց շնորհիւ իւր որակ բարութեան, նա
երբէք չնկատեց էլ, թէ ինչպէս իւր գիւրբը
ատտիճանաբար ստորացաւ Ռայլֆի առաջ:
Այլոց առաջ այդ գրութիւնը զգուշաբար-
թազնուում էր. նոցա համար Սաղբղը ա-

ուջուայ պէս նոյն նշանաւոր երիտասարդն էր և ճշմարիտ որ նորա վեհ պատկերի ազնիւ գէմքի և մեծ լուրջ, քնքոյշ և գեղեցկատեսիլ աչքերի մէջ մի ինչ որ իշխանական բան էր նկատուում: Նա ամբողջ դալեմի սիրելին էր, թէև չէր կարող Ռայիֆի նման ուշիմ գործիչի և ընդունակ, ջերմեռանդ ծառայողի համբաւ վաստակել:

Անցան երեք ամբողջ ուսումնական տարիներ և Ռայիֆը իւր եռանդուն ծառայութեան համար ստացաւ արժանաւոր վարձատրութիւն: Նա շատ անգամ իւր մեծին յայտնում էր, թէ ցանկանում է ելլամտից նախարարութեան մէջ պաշտօն ստանալ, որ և ստացաւ, թէև աննշան վարձատրութեամբ, բայց այնու ամենայնիւ տալիս էր Ռայիֆին այն առաւելութիւնները, որ նա ստէպ ներկայանում էր այնպիսի բարձր անձնաւորութեան, ինչպիսին էր պարոն նախարարը: Աերջինիս ուշադրութիւնը Ռայիֆը կարողացաւ իւր վերայ դարձնել նախ և առաջ իւր վայելուչ արտաքինով և վեհ շարժումներով: Վարձ ժամանակուայ ընթացքում նախարարը նկատեց, որ այդ գեղեցիկ երիտասարդը նաև խիտ հաւատարիմ, գործադիր և ժիր մարդ է, ուստի քիչ-քիչ նա

սկսեց Ռայլիֆին այնպիսի գործեր յանձնել, որոնք նորա անմիջական պարտականութիւններէն զուրս էին, իսկ Ռայլիֆ բէյը իւր կողմից այնպիսի ըմբռնողութիւն և ընդարձակ գործնական համուլթիւն էր ցոյց տալիս, որ վերջապէս նախարարը բացարձակ կերպով յայտնեց, որ նախարարութեան մէջ ամենաուսու ծառայողն է Ռայլիֆը և իսկոյն հրաման արձակեց նրան փոխադրել աւելի բարձր պաշտօնի:

Ռայլիֆն արտաքուստ մեծ համեստութեամբ այդպիսի բարձրութեան հասաւ, բայց իւր այդ յառաջադիմութեամբ նա աւելի ևս սկսեց հպարտանալ Սադրդի առաջ, որը, երբ Ռայլիֆը իրա համար անուն էր վաստակում, հանդարտ կերպով շարունակում էր եռանդ ցոյց տալ զալեմի թեթև, աննկատելի և անվճար ծառայութեան մէջ: Եթէ Ռայլիֆը կամենում էր իւր բարեկամի նախանձը դրդուել և այդ նպատակաւ իւր առաւելութիւնները չափազանցնում էր՝ իրեն համարելով նախարարի աջ ձեռքը և մինչև անդամ արհամարհանքով խօսելով վերջնիս մասին, այդ ըողորը ասում էր նրա համար, որովհետև նա Սադրդի բարութեան մասին ոչ մի գաղափար չունէր:

Ինքը Սաղըզը երբէք սուտ չէր խօսում, այդ պատճառով էլ նորա մտքովն անգամ չէր կարող անց կենալ, որ Ռայիֆը կարող է գիտութեամբ չափազանցնել և սուտ խօսել: Նա իր բարեկամի բոլոր ասածներին հաւատում էր այնպէս, ինչպէս զուրանի խօսքերին և նորա բարութիւն արտայայտող աչքերը փայլում էին բերկրութեամբ և ցընծաութեամբ Ռայիֆի փառասոր յառաջադիմութեանց մասին պատմելիս:

— Ո՛հ, Ռայիֆ, թող Ալլահը քեզ երկար կեանք պարգևէ, որպէս զի կարողանաս ամենարարձր պաշտօնների հասնել:

Ռայիֆ բէյը քաղցրաբար ժպտաց, իբրև պատասխան իրեն երկրպագող բարեկամի խօսքերին:

— Ինչպէս երևում է, ասաց նա, դու ինձնից աւելի վաղ եկար այն եղբակապութեան, որ Սպարտալները վատ չեն Պերերբէյներէց:

— Ես չեմ հասկանում, թէ ինչ ես ուզում ասել, զարմանքով նայեց նորա վերայ Սաղըզը:

— Ի՛նչ, դու ինձ չե՞ս հասկանում, հանդարտ կրկնեց իւր հարցումը Ռայիֆը մի առանձին ինքնալուսահութեամբ: Գու, ինչ-

պէս երևում է, մուսայել ևս այն սպառ-
նալիքները, որ իբրև Պերերէյ պէտք է լինձ
հասցնելիք ամենաբարձր պաշտօնների հաս-
նելուց յ յետոյ:

Ո՛չ, պատասխանեց Սաղըղը, ևս չեմ
յիշում, թէ երբ և իցէ այդպիսի բան ասած
կամ նոյն իսկ մասձած լինիմ:

Է՛հ, այդ թողնենք, ուրիշ բանի մա-
սին խօսենք:

Սաղըղը հաւատալով նրան, նոյն իսկ
մուսցաւ այս դէպքը:

Մի քանի ժամանակից յետոյ Սաղըղն
ևս Բարձրագոյն Պաւան զալէմը թողեց: Նորա
այնտեղի բոլոր ճանօթները բարեմաղթու-
թիւններով ճանապարհ դրին: Նա համեօտ
պաշտօն ստանձնեց բարեգործական հիմ-
նարկութեանց նախարարութեան մէջ:

Անցան երեք տարիներ, Սաղըղը կա-
մայ էր իր համար ճանապարհ բաց անում,
առանց սպասելու և առանց ձեռք բերելու
մի որ և է առանձին բարձր կոչում: Այն
ինչ Ռայիֆը արդէն ելեւմտից նախարարու-
թեան մէջ ազդեցիկ պաշտօնեաներից մէկն
էր համարւում:

Մէկ անգամ Ռայիֆը իւր բարեկամ
Սաղըղին հիասթափեցրեց՝ յայտնելով, որ

շուտով ստիպուած պէտք է լինեն նաքս
միմեանցից բաժանուելու, քանի որ ինքք
մասադիր է ամուսնանալու: Նոյնից իւրա-
քանչիւրն արդէն քսան և երեք տարեկան
էր, այնպէս որ մասամբ անց էին կացրել
այն հասակը, երբ սովորաբար թուրքերը
ամուսնանում են: Ռայիֆի ասածի մէջ իս-
կապէս զարմանալու ոչինչ չկար, բայց Վա-
զրը կարծես կայծակնահար եղաւ:

— Գու ուզում ես ինձ թողնել, հար-
ցրեց նա տխուր կերպով, բայց ի՞նչ կլինի
այն ժամանակ իմ դրու թիւեր:

Ռայիֆը նայեց նորա վերայ, գլուխը
շարժեց և ապա ծիծաղեց:

— Ի՞նչ զուարճախօս մարդ ես, Վա-
զրդ: Մի՞թէ մենք մինչև մեր կեանքի վերջը
ազապ ենք մնալու, ես որոշել եմ այժմ
ամուսնանալ, նոյնը կանես ի հարկէ յետոյ
և դու: Այդ է ընդհանուրի վիճակը:

— Այո՛, ես ևս կամենում եմ ամուս-
նանալ:

— Եւ դու նայում ես դորա վերայ
իրբև գո՛րազու թեան:

— Ո՛չ, ես երբէք դորա, որպէս ան-
բազու թեան վերայ չեմ նայել, որով-
հետև այդ իւրաքանչիւր մուսուլմանի պար-

այսկանու թիւնն է: Միայն ցառ ալին այն է,
որ մենք պէտք է բաժանուենք: Աստուծոյ
բաժանում մի այդպիսի զիշտ ասանել:

—Ա՛յ, սիրելի Սաղըզ, մենք չենք բա-
ժանուի միմեանցից, սիրալիք կերպով ասաց
Քայլիք: —Մենք դարձեալ բարեկամ հմնանք:

—Այո՛, ինձես պէտք է ամուսնանալ, ա-
նուշտակի կերպով կրկնեց Սաղըզը:

Հետեւեալ օրը Քայլիքը առաջարկեց իւր
բարեկամին կատարել մի փոքրիկ զբօսանք:
Տարաւ նորան Շահ-Չաղէյի իշխանական
բաղարամասի մի խուլ փողոց և կանգնեցրեց
մի գեղեցիկ, նոր և ըստ երևոյթին, գեւ-
անմարդարնակ անակի առաջ:

—Քեզ դուք դալին է այս գոնապը,
հարցրեց Քայլիքը:

—Հիանալի է, անտարբեր կերպով պա-
տասխանեց Սաղըզը:

—Աւրախ եմ, որ քեզ դուք է դալին,
չարունակեց Քայլիքը, սրովհետեւ, կարծում
եմ, որ մենք միասին նրանում շատ քաղցր
ժամեր պէտք է անցկացնենք:

—Ի՞նչպէս:

—Սա իմ գոնադն է: Աստուծոյ օրերս եմ
գնել և յոյս ունեմ, որ շուտով այստեղ
կատեղափոխուեմ կնոջս հետ միասին:

—Մըթէ այդպէս շուտով է լինելու քո հարսանիքը, հարցրեց Սաղըղը: Եւ մըթէ արդէն հարսնացու ընտրել ես:

Այո՛, ես արդէն ինձ համար հարսնացու ընտրել եմ:

Իւ դու ինձ ոչինչ չես ասել այդ մասին . . . ո՛հ, Ռայիֆ . . .

—Ես սովորութիւն չունեմ ժամանակից առաջ խօսել մի որ և է քանի մասին, ասաց Ռայիֆը: Ընդամենը երեք օր է, որ Հաջի-Էշրէֆ բէյը յայանել է իւր համաձայնութիւնը իր Այելէ անունով երկրորդ աղջիկն ինձ տալու:

—Եթէ չեմ սխալոււմ, ընդհատեց Սաղըղը, Հաջի-Էշրէֆ բէյի մեծ դուստրը ամուսնացած է քո մեծաւորի սրբու. Մուրաա բէյի հետ:

—Այո, պատասխանեց Ռայիֆը:

Մի քանի օրից յետոյ տեղի ունեցաւ Ռայիֆ բէյի և Այելէ խանումի հարսանիքը: Տարածուած լուրերից երևում էր, որ հարսնացուն գեղեցիկ էր. ասում էին նոյնպէս, որ յարգելի վաճառական Հաջի-Էշրէֆ բէյը մեծ օժիտ է տալի իւր աղջկան, ի միջիայլոց նա ընծայել է երկաստարդ գոյգին մի գեղեցիկ զոնազ, որը տեղեակ մարդիկ գը-

Նահատուժ էին ոչ պահաս քան երկու հարիւր ֆունտ ոսկի: Ռայլիֆն ասել էր Սադըղին, որ իբր ինքը գնել է այդ զոնադը: Սադըղը խսկոյն յիշեց նորա խօսքերը, բայց չլսած ձեացրեց: Անասելի տխրութեան մէջ նա հարսանիքի օրուայ երեկոյեան վերադարձաւ իւր ընակարանը, որտեղ աւելի կենդանի կերպով պատկերացաւ նորա մտքի մէջ իւր կորած բարեկամը—Ռայլիֆը: Առաւօտեան, նախ քան պաշտօնի գնալը, նա ուղևորուեց ստրուկների հրապարակը, խօսեց այնտեղ մի կին վաճառականի հետ, որի մասին լաւ էր լսել և շատ շուտով համաձայնութիւն կայացրեց նորա հետ: Նորա պայմանն այն էր, որ նշանադրուած օրինորդը լինէր գեղեցիկ, ջահել, ոպխատահազէմ և ընաւորութեամբ աղնիւ: Պատահին վաճառականը հարցրեց Սադըղի անուն և ազգանունը, յուսադրելով, որ մօտ օրերս կարող կլինի բաւականութիւն տալ նորա ցանկութեանը: Գործը յաջողուեց և Ռայլիֆի հարսանիքից երեք ամիս յետոյ Սադըղը բէյն ևս ամուսնացաւ տասնութեց տարեկան գեղեցիկ, քաղցրահամբոյր վրացուհի Միգելիի հետ, որ ըստ երևոյթին շատ բազաւոր էր համարուժ իրեն, որ ամուսին

եղաւ այնպիսի գեղեցիկ և յայտնի մարդու , որպիսին Սաղըզ բէյ-էֆէնդին էր : Սաղըզը նորա փոխարէն վճարեց երկու հարիւր ֆունտ , բայց բնաւ չէր ամսոտում , սրովհետեւ հէնց առաջին հայեացքեց Միղիբը նրան շատ գուր եկաւ և շուտով սկսեց բուբր սրտով սիրել նորան : Երիասասարգ համեստ զոյգը բնակութիւն հաստատեց Ստամբուլի արեմտեան մասում , Ակ-Սարայ կոչուած թաղում , մի բաւականին գեղեցիկ զոնաղում :

Անցան շատ տարիներ : Սաղըզը բարձրացաւ մինչև մումէիզի * աստիճանը և իւր սիրելի Միղիբի մօտ կատարելապէս բաղդաւոր էր զգում իրան այդ պաշտօնում : Նա երկու գեղեցիկ և առողջակազմ զաւակներ ունէր , եկամուտները թէև կամաց կամաց , բայց այնու ամենայնիւ տարեց տարի մեծանում էին և նորան հնարաւորութիւն էին տալիս կատարելապէս բնասնիքը պահելու : Նա այլ ևս Ռայիֆ բէյի հետ այնքան յաճախակի չէր տեսնուում , ինչպէս առաջ էր , բայց և այնպէս կանանաւոր կերպով , առ նուազն շտրաթը մի

* Начальникъ отдѣленія.

անգամ այցելութեան էր գնում նորա գո-
նաղբ: Սաղբղի Աղ-Սարայի իւր նոր հա-
մեօտ ընակարանը տեղափոխուելուց յե-
տայ նորա յայանի բարեկամը միայն մի
անգամ էր այցելել: Այնու ամենայնիւ Սա-
ղբղը սոյնանման ակներե արհամարանրից
ոչ մի անպատուութիւն չէր զգում: Իւր ա-
ռաջին և վերջին այցելութեան ժամանակ
Ռայիֆն ասաց նորան, որ երկու հին և լաւ
բարեկամներ ի անձնական յարաբերութիւն-
ներ ի մէջ պէտք է խիստ կերպով պահպա-
նել քաղաքավարութեան արտաքին ձևերը:
Այդ պատճառով որոշեցին, որ Սաղբղը
ծառայութիւնից վերադառնալիս ամեն ան-
գամ այցելէ Ռայիֆին, առանց սպասելու
վերջնիս փոխ այցելութեան, որովհետեւ
վերջնիս ժամանակը չի ներում յաճախակի
և հեռաւոր տեղ հիւր գնալու:

Ռայիֆը ճշմարիտ որ սատակ զբա-
ղուած էր, թէև նորան անհանգստութիւն
տուող և շուտ ծերացնող գործերից ոչ բո-
լորը բացառապէս պաշտօնական ընտա-
րութիւն ունէին: Արպէս մեհդուբ չի՝ գըլ-
խաւոր քարտուղար, նա առհասարակ ու-
րիշներից աւելի շուտ էր տեղեկութիւն
ստանում ելեւմտից նախարարութեան մէջ

մանող բոլոր խնդրագրերի և առաջագրութեանց մասին՝ այնպէս որ շուտով ամբողջ Ստամբուլում և պալատում յայանի դարձաւ, որ մի որ և է գործի աւելի արագ և առհասարակ յաջող ելք տալու միակ և ամենալաւ միջոցն է հանխաօրէս խորհուրդ հարցնել մեհդուբէի էֆէնդի Ռայիֆ բէյից, թէև այդ դիմումը շատ անգամ շատ թանկ էր նստում: Ռայիֆ բէյը շահասէր, բայց ճշմարտասէր մարդ էր, նա մեծ բաղձիչ պահանջում էր միայն այն դէպքերում, երբ գործը մեծ էր. վոքը գործերը չնչին վարձատրութեամբ էին իւրեանց լուծումը ստանում:

Կարճ ժամանակից յետոյ Կ Պօլսում սկսեցին խօսել Ռայիֆի մասին, որպէս հարուստ և դիրք ունեցող մարդու մասին: Չպէտք է կարծել, որ այդպիսով նախանձ և առելութիւն դարթեցրեց նա դէպ ինքը: Մի բանով միայն նորան դատապարտում էին՝ առհասարակ իւր հարստութիւնից շատ քիչ բաժին էր հանում բարեգործութեանց համար: Շատ անգամ Սադըղ բէյը ստիպուած էր իւր ծառայակիցներից և ծանօթներից Ռայիֆ բէյի մասին վատ ակնարկներ լսել, Սադըղը պաշտպանում էր նորան և պաշա-

պանուժ անկեղծ և համոզուած կերպով:
Գուք Ռայիֆին այնպէս չէք ճանաչում, ինչպէս ես: Նա բարի և երախտապէտ մարդ է, նորա հոգին միշտ ձգում է դէպ աւելի բարձրը, աւելի հատարեալը: Այդ պատճառով էլ նա շատ մանր մունր բաներ չի նկատում: Ստորութիւնը և ժլատութիւնը նորա համար օտարոտի են:

Թէև նորա այդ կարծիքը համահրութիւն չէին գտնում և մինչև անգամ անմտութիւն էին համարում, բայց և այնպէս նոքա Սազըղի համար նոր նոր բարեկամներ էին գտնում:

— Ի՞նչ բարի մարդ է Սազըղը, ասում էին շատերը նորա յետեւից: Նորա ազնիւ սիրար ըմբռնել անգամ չի կարող ստորութիւն ասած բանը:

Մի փոթորկալից դէշեր աւերելչ հրդեհը բարձրացաւ Ակ-Սարայում և Սազըղի տունը մի քանի այլ տների հետ միասին զսճ գնաց բոցերին: Նա հաղիւ կարողացաւ իւր ընտանիքի կեանքը ապատել, խի ունեցած ամբողջ կայքը ոչնչացաւ:

Հետեւեալ օրը վաղ առաւօտեան Սազըղը գնաց Ռայիֆի մօտ:

— Հը, ի՞նչ նորութիւն, բէյ, այս

խօսքերով ընդունեց Պայլիֆը նորա ողջոյնը,
Մի ժամանակ նա սովորութիւն էր
գարձրել Սաղըղի հետ վարուել որոշ ձեւ-
կանութիւններով: Սկզբներում Սաղըղը նո-
րա իր հասցէին ուղղած «բէյ» բառի գոր-
ծածութիւնը իբրև մի սովորական հանար
էր ընդունում: այնպէս որ ինքն ևս եր-
բեմն հանարով պատասխանում էր նորան
«պարոն աւազ քարատուղար» և կամ «մէհ-
դուբչի էֆէնդի» բառերով: Աերջինս նո-
րից սկսեց ընկերաբար վարուել, անուանե-
լով նորան Պայլիֆ, թէև աւազ քարատուղարը
գարձեալ շարունակում էր «բէյ» անունը
տալ և երբեմն մինչև անգամ մի առան-
ձին շեշտով էր արատասանում այդ տխար-
ուր կարծես գորանով կամենում էր ցոյց
տալ, թէ հարուստ հզօր աւազ քարատու-
ղարի և բիւրօյի մի աննշան պաշտօնէի մէջ
եղած տարբերութիւնը վերջ է գրել այն
հաւատարութեան, որ մանկութիւնից ու-
նէին նքա: Սաղըղի մտքովն անգամ չէր
կարող անց կենալ, որ Պայլիֆը վաղուց ար-
դէն կամենում է իւրեանց ունեցած նախ-
կին անկեղծ բարեկամական յարաբերու-
թիւնները լիտարինել կատարեալ ձեւակա-
նութիւններով: Ահա հէնց այդ է պատճա-

ուր, որ երբ Քայիֆը հարցրեց նորան՝ հը՛ր ի՞նչ նորութիւն կայ, բէյ, նա նորան պատասխանեց ըզրոյովն պարզ կերպով:

— Ինչպէ՛ս երևում է դու դեռ չգիտես, որ ինձ հետ դժբաղդութիւն է պատահել:

— Ո՛չ, ես ոչինչ չգիտեմ: Ի՞նչ է պատահել:

— Իմ ըզրոյ ունեցուածս հրդեհը լափեց, տարաւ:

— Թո՛ղ Ալլահը քեզ աւելի մեծ դժբաղդութիւններէ պաշտ պահէ: Այժմս ի՞նչ ես մտադիր անելու:

— Աարծեմ՝ շատ բնական է: Աամենում եմ նոր զանազ կառուցանել. ի՛նչ կարող եմ մտածել . . .

— Հա՛, իհարկէ, իհարկէ, մասխոհ կերպով պատասխանեց Քայիֆը:

— Ես հէնց այդ բանի համար կամեցած քեզանից խնդրել շնորհելու ինձ մի որոշ անհրաժեշտ գումար, հանգիստ և պարզ կերպով շարունակեց Սադրը:

Ի՛նչ, բացականչեց Քայիֆը և նորա նիհար ու գունատ դէմքի վերայից յանկարծ անցաւ դառն անարդանքի արտայայտութիւն:

Սադրըն այդ շնկատեց:

—Աւթ հարիւր ֆունտ, ասացնա հանդիստ
կերպով, կարծելով որ Ռայլիֆի «Ինչ»ը մի
սովորական հարցում է. իմ հաշուով այդ
գումարը կատարելապէս կբաւականանայ
ինձ:

—Աւթ . . . հարիւր . . . ֆունտ . . .
բարկացած բացականչեց Ռայլիֆը: Եւ ինչ-
չու ոչ ութ հազար: Ինչպէս երևում է քեզ
համար դա աննշան գումար է, իսկ ինձ հա-
մար, կարող եմ քեզ հաւատացնել, որ մեծ
բան է: Չէ՞ որ դա իմ մի տարուայ ռոճկից
աւելի է:

Սաղըզն անկարող լինելով մի բառ
անգամ արտասանել, զարմացած և շփոթ
ուած նայում էր բարեկամի վերայ:

—Ես տեսնում եմ, շարունակեց Ռայլի-
ֆը քիչ աւելի հանդարտ, բայց թշնամա-
կան և ծաղրական ձևով, որ դու սկսել ես
հաւատալ այն սուտ, չարամիտ լուրերին,
որ իբր թէ ես՝ հարուստ, ամենակարող
մեկտուրչի եմ, կառավարում եմ ելեմտից
նախարարութեան բոլոր գործերը, շահում
եմ ամեն բանից և չգիտեմ, թէ ո՞րտեղ պա-
հեմ իմ գրպանը լցուող վողերը: Գու շատ
լաւ գիտես, որ այդ բոլոր գրպարտանքների
մէջ և ո՛չ մի ճշմարիտ խօսք չկայ և այն

վորքերիկ գումարը, որ ես կարողացայ յետ
ձգել այս բոլոր ժամանակուայ ընթացքում
պատու է այն դառն աշխատանքի, որպի-
սին շատ քչերը կարող են յանձն առնել և
կատարել:

Սաղըզը գլուխը շարժելով, հանդարտ
աչքերը գցեց նորա վերայ:

— Ի՞նչու այդ մասին չես գիմում
հօրդ, ազդու կերպով շարունակեց Ռայլիֆը:
Աւելի լաւ չէ՞ նրանից ստանալ այդ ողոր-
մութիւնը, քան մի կողմնակի մարդուց: Գու-
նիճանից լաւ դիտես, որ այտանդ խօսքը
պարաքի մասին է, և դու քո չնչին կարո-
ղութեամբդ անկարող ես վճարել ութ հա-
րիւր ֆունտի նոյն խի տոկոսը:

Սաղըզը հանդարտ և լուռ կերպով վոր-
ձեց վեր կենալ բազկաթոսի վերայից, որի
վերայ ինքը նստած էր Ռայլիֆի հետ միասին,
բայց վերջինս ձեռքը հիւրի ուսի վերայ դրեց,
հանդատացնելով նրան:

— Ներկայումս հաւանական է, դու
խիտա դժուարին կացութեան մէջ ես գրում
քեզ, ասաց նա և նորա ձայնը հնչեց աւելի
քնքշաբար: Ես ուրախութեամբ պատրաստ
եմ բարեկամարար օգնել քեզ, որչափ ոչ-
ժերս կներեն, մինչև որ հօրեցդ մի բան

ստանաս: Այսօր ճաշից յետոյ ե՛կ նախարարութիւն, այնտեղ ես կ'յանձնեմ քեզ յիտուն, բայց ո՛չ, հարիւր ֆունտ, որը դու գիտես, կուզես իբրև ընծայ ընդունիր, կուզես իբրև պարտք:

Հանգարտ կերպով Սաղբղը բարձրացաւ անդից, յարգանօք գլուխ տալով դուրս գնաց, առանց մի բառ արտասանելու:

Երկար ժամանակ գնում էր Սաղբղը խոնարհած աչքերով, չնկատելով թէ ի՞նչ փոզսցով է անցնում և թէ ի՞նչ էր կատարւում այնտեղ, խորին վիշտը մաշում էր նորա սիրտը: Նա զգաց, որ այս նոր ծանր վիշտը ընկճեց իրեն, որ նա այնպիսի կորուստ ունեցաւ, որ աւելի ծանր էր քան հարստութեան կորուստը, ուրիշ խօսքերով նորան մի անփոխարինելի կորուստ հասաւ: Նա նստեց մի առանձնացած անդ և խորը կերպով սկսեց մտածել: Փոքր առ փոքր ամեն բան սկսեց պարզուել նորա հոգու մէջ: Նա հասկացաւ, որ ամբողջ կեանքի ընթացքում սխալ է հասկացել Քայլիֆին: Սաղբղի սիրան այլ ևս անկարող էր սիրել նորան, նա լցուեց միայն դառն վշտերով:

Սրտաբեկ և ախուր սրտով Սաղբղը տուն՝ Ակ-Պարայ գնաց իրեն ժամանակաւօր

ապաստանարան տուող ծառայակցի մօտ,
որին հրդեհը չէր վնասել: Նորա ախուր
արամազըս թիւնը, ի հարկէ, ոչ ոքի աչքի
չէր ընկնի, որովհետև շատերն այդ դրու-
թիւնը կվերագրէին նախընթաց գիշերուայ
պատահարին, որ յափշտակեց նորա ամբողջ
ունեցածը: Այդպիսով նորա թախիծի իս-
կահան պատճառն իբրև գաղանկք կմնար,
եթէ Ռայիֆի խղճի խայթը չստիպէր իրան
բաց անել իւր մեղքը: Գժբազդ ժլատը չէր
հասկացել Սադրի հոգու վհուրթիւնը. նա
հաւատացած էր, որ Սադրին ամենից առաջ
կշտապէր դառնազին կերպով գանգատուել
իւր ծանօթներին բարեկամի անդթութեան
վերայ:

Սադրի հեռանալուց յետոյ Ռաիֆը
մի քանի անգամ վհատուած սենեակի մէջ
անց ու դարձ արտւ: Ապա, կամենալով
բաժանել իր այդ զգացմունքները մէկի հետ,
նա գնաց հարեմ յայնակելու իր վիշտը կնոջը,
Արշէ խանումին, նա այնտեղ պատահեց իւր
աներոջը՝ յարգելի Հաջի-Եշրիֆ բէյին: Ռաի-
ֆը յարգանք բարեկէլուց յետոյ, ասաց.

— Այսօր ես առանձնապէս ուրախ եմ,
որ տեսնում եմ ձեզ այստեղ, ես կամենում
էի խօսել Այիշէ խանումի հետ մի գործի

մասին, որի մէջ յոյս ունիմ որ դուք ևս
կմասնակցէք:

Պայիֆը պատմեց Սաղբղի «տարօրի-
նակի ու համարձակ խնդրի» և իւր առած
պատասխանի մասին:

— Խոտտովանում եմ, վերջացրեց Պայիֆ
բէյը, որ ևս Սաղբղի այդ շահատէր քայլի
համար բարիութեան ազդեցութեան տակ
նորա հետ շատ խիստ վարուեցի, բայց սրով-
հետև ևս թափանցելով նորա սիրտը, տեսայ
և պարզ հասկացայ, որ նա իւր հետ պա-
տահած դժբաղդութիւնից կամենում է
օգուտ քաղել, այդ պատճառով ևս ինձ
անպատուութիւն համարեցի թոյլ տալ նորան
ինձ խաբելու: Ես կսպառաքար ասացի նորան,
որ հարիւր կամ երկու հարիւր ֆունս և ոչ
աւելի, դնում եմ նորա արամադրութեան
տակ, մինչև որ հօրից փող ստանայ: Ահա
այս խօսքերով ևս նորան արձակեցի: Հաւա-
ւատացէք, նորա տեղ ևս ամաչեցի, տես-
նելով, թէ ինչպէս նա կորազլու թո, որպէս
մէ յանցաւոր, դուքս պրծաւ այն անկց,
որի դռները ամեն ժամանակ սիրալիբ կեր-
պով բաց էին նորա առաջ:

Տիրեց երկարատև և չարատանջ լռու-
թիւն: Հաջի Էշրէֆ բէյը մտախոհ կերպով

ծծում էր իւր երկար չուբուզի սաթի ծայրը
և բայ էր թողնում ծխի թեթև քուլա-
ներ: Այլէէ խանութը աչքերը ցած պած
շիտթուած նստած էր: Աւերջապէս Հաջին
ընդհատեց լուս թիւնը:

— Սաղըդ բէյը երկիւղած և ազնիւ
մարդ է համարւում: Նոյն կարծիքին եմ և
ես:

— Ուրեմն դուք կտայիք նորան այդ
ուրթ հարիւր ֆունտը:

— Կտայի:

— Գէհ, ուրեմն ես պէտք է խոտաւան-
ուիմ, ասաց Ռայիֆ բէյը, ըստ երևոյթին
աշխատելով խեղդել իւր մէջ այն բարկու-
թիւնը, որ չլինի թէ նա գերակշռող հան-
դիսանայ գէպի իւր աները ունեցած յար-
գանքը: Ես պէտք է խոտաւանիմ, որ ինձ
համար սեփական աշխատանքով ձեռք բե-
րած փողերը խիստ թանկ են և ես չեմ
կարող ամեն մի պատահողի բաժին հանել:

Նորից անրեց խորին լուս թիւն: Հաջի
Էշրէֆը կրկին մի քանի անգամ երկարատե
կերպով ծծեց չուբուզը: Ռայիֆ բէյը իւր
անհամբեր, մինչև անգամ դաժան հայեացքը
դրեց նորա վերայ, բայց ձերուին Հաջին
այն մարդկանցից չէր, որ վախենար Ռայիֆ

բէյից, որին նա արհամարհում էր շահասիրութեան և ժլատութեան համար:

— Միթէ Սադըղ բէյը քեզ համար պատահական մարդ է, ասաց նա վերջապէս: Նա քո բարեկամն էր:

— Իմ փողերն ըստ բարեկամը, դժգոհութեամբ ասաց Ռայիֆը:

— Բո փողերը քեզանից աւելի նախանձախնդիր բարեկամ չեն հարող ունենալ:

— Համարձակում եմ ձեզ խոնարհաբար խնդրել, Հաջի-Աշրէֆ բէյ, ասաց Ռայիֆը, որ բացատրէք, թէ ի՞նչ է նշանակում այդ խօսքերը, նորա ինձ համար մութն են, և նորա ձայնի մէջ նկատելի էր զուարթ բարկութիւն:

Թեքելով իւր գեղեցիկ գլուխը կրծքի վերայ, Հաջին հանդարտ և մտախոհ հերպով արտասանեց հետևեալ խօսքերը, որ հարձեւ ինքն իրեն հեռ խօսելիս լինէր:

— Խորամանկը ի՞նչ լաւ է խմանում իրերի արժէքը, գիտէ նոյնպէս, որ սակին թանկագին բան է, Այդ պատճառով նա չի խնայում ո՛չ աշխատանք, ո՛չ հող, որպէս զի ձեռք բերէ այդ: Բայց ով նրան ձեռք է բերում անգործ հոգով և ազնիւ ճանապարհով, այդպիսին ըստ ճշմարտում է ոսկու

գինը և շատ թանկ է գնահատում. իսկ ով
ուսկին իւր բարեկամից աւելի է սիրում այդ-
պիսին ինքն իրան է խաբում :

Հաջին երեսը շուռ ատուց և, նայե-
լով Պայիֆի երեսին, աւելացրեց :

— Ես այս բոպէին կգնամ Սազըզ բէյի
մօտ և կինդըբեմ, որ ընդունէ ինձանից այն
գումարը, որի համար առ այժմ կարելք ունի :

Նա մնաս բարև ասեց Վետային ու
աղջկան և կամաց ու հանդիսաւօր կերպով
գուրս գնաց :

Պայիֆը մի խիտ հայեացք ձգեց նորա
յեակից, Քիչ յեաոյ նա դարձաւ դէպի Այի-
շէ խանումն այն յուսով, թե նա իւր հօրը
կդատասարատէ, բայց խիտ սխալուեց. նո-
րա ամբողջ էութեան մէջ նկատելի մի ան-
համբերութիւն և տարակուսանք կար : Նա
խոնարհեցրեց անքերը գետին և լուռ նա-
յում էր :

Պայիֆ բէյը շարժեց իւր ուսերը և
գուրս գնաց դոնադից : Նա իր մէջ աշխարհի
առաջ արդարանալու մի սրահանջ զգաց : Եւ
թէև ամբողջ օրուայ ընթացքում իւր ծա-
նօթներէ հետ ունեցած խօսակցութեանց
մէջ նա աշխատում էր աւելի և աւելի դար-
դարել իւր ասածները, այնպէս որ վերջ

ի վերջոյ Սաղըզը ներկայանում էր իբրև մի համարձակ, բռնութեամբ լիակ հորդոց, իսկ Ռայիֆը, իբրև մի մեծահոգի և մարդասէր մարդ, այնու ամենայնիւ նորա ասածները և ոչ մի տեղ յաջողութիւն չէին գտնում: Աչ որ նրան չէր ասում. «Քու լաւ ես վարուել», բոլորը լուռ հեռանում էին նորանից:

Սաղըզը Ռայիֆի իւր մասին աւրածած գրգարտութիւններէն հարկք չունէր արդարանալու, որովհետև ոչ որ նորան չէր հաւատում և Հաջի Էշրէֆ բէյը միակ հարուստը չէր, ըս այդ օրերը Սաղըզի մօտ եկաւ և ցանկութիւն յայանեց նրան պարտաւէր գանձալու:

Տաճկահան կայսրութեան գլուխ էր բազմել այդ ժամանակները մի կամապաշտ և անդաթ սուլթան, որի առաջ դողում էին բոլոր մերձաւորները, որովհետև նայինչպէս իւր նոյնպէս և այլոց մէջ, երբ նկատում էր անարգարութիւն, ասում և հատածում էր, նմանապէս նրա համար, որ նորա հարուստները կայծակի նման շանթում էին մեծաւ մասամբ բարձրաստիճան անձանց և մանաւանդ նրա համար, որ ամենուրեք ուր որ սեփահան աչքերով կարկէր էր

տեսնում՝ գթասիրտ և վեհանձն կերպով
պաշտպան էր հանդիսանում: Փողը նորա
համար նշանակութիւն չունէր, և դէպի սո-
կին ունեցած բուռն ցանկութիւնը նորա
համար մի ստոյր և արհամարհական բան էր:
Գործերից դուրս պարապ ժամերում սուլ-
թանը շատ անգամ սրանեղում էր և այդ-
պիսի դէպքերում նշ սրտորդութիւնը ոչ
ընթերցանութիւնը և նշ էլ մինչև անգամ
նորա կանանց խումբը անկարող էին նորան
երկար ժամանակ զբաղեցնել: Պաշտասկան-
ները ոչ մի բանից այնքան շէին վախենում,
որքան հզօր պետի այսպիսի ըստէներից, երբ
նորա գլխում ցանկարծ ծագում էր այն
միտքը՝ ուշադրութիւն դարձնել այս կամ
այն բանի վերայ, որ ամէն կերպ աշխատում
էին թաղցնել նորա հսկող աչքերից: Այդ
պատճառով զլխաւ որ պաշտասկանները աշ-
խատում էին ամեն կերպ զբաղեցնել սուլ-
թանին պատմելով նրան զանազան եղելու-
թիւններ Ա. Պօլտոյ հասարակութեան կեան-
քից: Կոչա մէջ խիտ ցածախ երեան էր
գալիս այն վտանգը, թէ ինչպէս անել, որ
վատիշահը չլչաանայ, ուստի Ա. Պօլտոյ
դէպքերի մասին եղած պատմութիւններն
այնքան կանոնաւոր կերպով սկսեցին տեղի

ունենալ, որ կարելի էր համեմատել սուլթանի համարեա կարգացած ամէնօրեայ լրագրերի հետ: Բնահանարար Ակ-Սարայի հրդեհից երկու օր յետոյ սուլթանը շատ մանրամասն տեղեկութիւններ ստացաւ երկու բարեկամներին անջատման մասին: Այս անգամ սուլթանին պատմող պալատականը բարեխիղճ մարդ էր, որ առանձնապէս վայելում էր սուլթանի համակրանքը: Նա համակրութեամբ պատմեց Սադրդին մասին և դառն արհամարհանքով նկարագրեց Պայիֆի շահասիրութիւնը և ժլատութիւնը:

Ծերունին աւարտեց իւր խօսքը: Խորին լուսթիւն տերեց, որ միայն սուլթանը կարող էր ընդհատել: Նա մտախոհ կերպով ու անարտձ նայում էր. Նորա խիտ և հանդարտ դէմքի վերայ և ոչ մի միանունք անգամ չէր շարժւում. միմիայն այտերի և ճակատի բարակ կաշին սահաւ ինչ կարմրեց:

— Անչեցէք ինձ Չափան օղլի Սադրդին, ասաց նա վերջապէս և ուղարկեց գրանիկին:

Մի ժամից յետոյ Սադրդին արդէն պալատումն էր: Նա երկիւղ չէր գլու մ իր մէջ, սրովհետեւ գիտէր, որ ինքը ոչ մի մեղք չի գործել, բայց այնու ամենայնիւ նորա

սիւրար տասանի ըստխում էր՝ զգալով որ
կնքը անհրաժեշտապէս ներկայանալու է
սուլթանին: Հանդարտ քայլերով նորան
մտանցաւ սենեկապետը և հրամայեց հեռուել
կրէն և մի քանի մեծաշուք դահլիճներէց
անցնելուց յետոյ տարաւ նորան, աշխարհ-
հէց կարծես բոլորովին առանձնացած, մի
առանձնասենեակ: Ահա այնտեղ նստած էր
սուլթանը:

Սաղըղը երբէք Փաղիշահի մօտ չէր
եղել, ըսոյ դեռ երիտասարդ հասակէց
սկսած լաւ ծանօթ էր պալատական կարգ-
ու կանոններին: Նա մտանցաւ սուլթանին
սրտեակ հեռաւորութեան վերայ մատուցա-
նելու պարս ու պաշաճ մեծարանքք: Նա
երկիւղածութեամբ ցած էր նայում: Սուլ-
թանը հանդարտ և ուշադրութեամբ նայում
էր նորա վերայ: Սաղըղի արնուարարոյ
զէմքը և բարձր ու կրտվի կերպարանքը խիստ
զիւր եկաւ նորան:

— Քեզ զժրախտութիւն է պատահել,
ասաց Փաղիշահը:

— Երբորդ օրն է, որ իմ զոնաղը այ-
րուել է, պատասխանեց Սաղըղը:

— Խօսքս դո՞րա մատին չէ, ասաց սուլ-
թանը անհամբերութեան նշան ցոյց տալով:

Գու ըս մանկութեան ընկեր Ռայիֆից հե-
ռացել ես և ի՛նչու: Սաղըրի շրթունքները
դողդողում էին: Նա լուռ էր:

— Գու դիտես, որ պէտք է պատաս-
խանես, երբ քեզ հարցնում են, շարունակեց
Փաղիշահը, մի վոքը լռութիւնից յետոյ:
Նորա ձայնի մէջ նկատելի էր սղորմածու-
թիւն և հանդիսաւորութիւն:

— Նս պարտաւոր եմ ասել ճշմարտու-
թիւնը, հանդարտ կերպով պատասխանեց
Սաղըրը:

— Գէ՛, ուրեմ՛ն կատարիր այն, ինչ որ
պարտաւոր ես անելու:

Սաղըրն իր շունչը հաւաքեց: Ակամա-
յից ձեռքը դրեց սաստիկ բարախող սրտի
վերայ: Սուլթանը կարեկցարար նայում էր
նորա վերայ:

— Հրդեհից յետոյ, ցած ձայնով և հա-
մարեա կակաղելով սիրեց Սաղըրը, ես գնացի
Ռայիֆի մօտ և խնդրեցի նրանից նոր դննող
կռուցանելու համար ժամանակաւոր օդ-
նութիւն: Նս այժմս տեսնում եմ, որ այդ-
իմ կողմից անարդարութիւն էր, որովհետեւ
զգում եմ, որ երբէք չէի կարող վճարել այդ
պարտքը . . .

Նա կանգ առաւ:

— Գէ՛հ, շարունակիր:

— Ռայի՛ֆը ցոյց ատեց որ ես իրաւացի չեմ: Նա առաջարկեց ինձ, որպէս ընծայ, իմ խնդրած դումարի մի մասը. . . Ես առանց վեր առնելու հեռացայ:

— Այդ բոլորը ճշմարի՞տ է:

— Ա՛յո՛:

— Ճշմարտութիւն է այն բոլորը, ինչ որ դու գիտես և գգում ես: Սազըզը մինչ գեաին խոնարհուեց և հեղութեամբ ատաց.

— Ո՛հ, ամենակարող տէր, դու արդէն գիտես այն ամէնը, թէ ինչ կարող էի ես ասել:

Նա մի վայրկեան կանգ առաւ և ապա մըմ'նջաց ցած ձայնով, խոնարհեցնելով աչքերը:

— Ես այլ ևս չեմ բարկանայ Ռայի՛ֆի վերայ:

Սուլթանը լուռ նայում էր Սազըզի վերայ և նորա խոշոր աչքերի մէջ փայլատակեց քնքուշութեան և բարութեան կայծը: Յանկարծ նա շուռ եկաւ և դուրս եկաւ սենեակից, բայց խիստն վերադարձաւ ձեռքի մէջ բռնած ունենալով մոմով կնքած մի ծանր մետաքսեայ ըսակ:

— Վեր առ այդ, ատաց նա քնքոյշ

ձայնով, և իմացիք, որ խալիֆը իւրաքանչիւր բարի մուսուլմանի հաւատարիմ պաշտպանն է: Գու հորցրիք անհաւատարիմ բարեկամիդ, բայց գտար մի հաւատարիմ հովանաւոր: Փառք տուր Ալլահին ու գնա:

Սադրդի հեռանալուց յետոյ սուլթանը խիոյն կանչեց իւր քարտուղարին և հրամայեց նրան խիոյն և եթ գնալ արդարագատութեան նախարարի մօտ և յայտնել իրա բարձրագոյն հրամանը, որ խիոյն և եթ խիտա քննութեան ենթարկէ եւ և մտից նախարարութեան մեկտուրչի Սպարտալի Ռայիֆի գործերը: Եթէ Ռայիֆ ըէյր չկարողանայ ցոյց տալ, որ իւր կարողութիւնը ձեռք է բերուած ազնիւ աշխատանքով, եթէ նա կաշառակերութեան մէջ մեղաւոր ճանաչուի, այն ժամանակ պէտք է նորա ամբողջ կարողութիւնը յարքունիս գրաւել և իրան աքտրել Գիտս կղզին:

Արդարագատութեան նախարարը փորձուած մարդ էր և գիտէր, թէ ի՞նչ արագութեամբ պէտք է կատարել սուլթանի հրամանը: Պարենը կարգադրութիւններ անելուց յետոյ, նա մինչև արևի մայր մըտնելը հարց ու փորձ արեց Ռայիֆ ըէյին և քսան վիաներին և պարզ կերպով դուրս

քերեց, որ բացի Այիշէ խանումի բերած
օժիտից նորա կարողութեան, եթէ ոչ բո-
լորը, գոնէ մեծ մասը անազնիւ ճանապար-
հով կաշառակերութեան և զրկանքների մի-
ջոցաւ է ձեռք բերուած:

Հետեւեալ օրը նախարարը կարգադրեց
յարջունիս գրաւել Պայիֆի բոլոր կարողու-
թիւնը, իսկ մի օր յետոյ նաւ պատրաս-
տեց, որով աքտրեց Պայիֆին Քիտս կղզին:
Այդ գործողութիւնների ամբողջ ընթաց-
քում Պայիֆը իրեն պահում էր արի և պա-
տուաւոր կերպով: Նա երբէք չէր կասկա-
ծում, որ այդ քննութիւնը յառաջացել է
նորա դէմ բարձրագոյն հրամանի համա-
ձայն: Այս պատճառով նա խոտաովանուե-
լով իր մեղքը, առաջարկած բոլոր հարցե-
րին տալիս էր պարզ և արդար պատաս-
խաններ, ոչ մի արդարացուցիչ միջոցների
չէր դիմում, չէր մերժում և ոչ մի վկայու-
թիւն իր մասին և լսեց իւր դատավճիռը
խոնարհութեամբ և գարմանալի անձնիչխա-
նութեամբ: Նորա դէմքի վերայ նկատում
էր խորը մահազոյն անդորրութիւն: Նա
կարծես անզգայացել էր և միմիայն դու-
նաս դէմքից, միջին և վտտ ընկած աչքերի
յուսահատահան հայեացքից կարելի էր նկա-

տել, թէ նա ի՞նչ սարսափելի կերպով տանջ-
ւում էր:

Քիտ հասնելուն պէս դատապարտեա-
լը բնակութիւն հաստատեց իրա համար
նշանակուած խրճիթում: Նորան աքսոր տա-
նող նաւաստիները կաշառուած էին Հաջի-
Էշրէֆ բէյից և շուտով կղզու վերայի ազ-
դեցիկ մարդիկ իմացան, որ Պայիֆ բէյին
մատուցած ամէն մի ծառայութիւն առա-
տածեւն կիարձատրուի: Բայց աքսորեալը
ոչ մի ցանկութիւն չունէր. ոչ մի բան նորան
այլ ևս չէր ուրախացնում, ոչ մի բան չէր
կարող թեթեւացնել տանջանքները: Նա մե-
ռաւ վեց ամսեայ աքսորանքից յետոյ, խոր-
տակուած սրտով աւանց մի արտունջ ան-
գամ արտայայտելու:

Պայիֆ բէյի գոյքը և ունեցած գրա-
մագլուխը սուլթանի հրամանի համաձայն
յանձնուեց ի անօրէնութիւն բարեգործա-
կան հիմնարկութեանց նախարարութեան
կոյրերի համար ապաստանարան հիմնելու:
Սազըղը վարձատրուելով նազիրի պատուա-
նունով, նշանակուեց այդ հիմնարկութեան
տեսուչ և այդ պատուաւոր պաշտօնի մէջ
մնաց մինչև ի մահը: Նա միշտ աչքի էր բնկ-
նում իր միակերպ քնքոյշ և քաղցր վար

մունքով և նորա լաւ ճանաչողներն կարծիքով նա պէտք է գոհ լինէր իւր վիճակից, որովհետեւ սուլթանը շատ անգամ ցոյց էր տալիս իւր յարգանքը դէպ նա: Բայց նորա գեղեցիկ և երբեմն անհող դէմքի վերայ այժմն նկատելի էր հանդարտ թախծի սուրբ գրոշմը և հաւատարիմ Միգիլըը գիտէր, որ նա ամենչառմ է իւր կորցրած բարեկամի համար:



